

(Muhammed b. İshâq en-Nedîm'in el-Fihrist Kitabı'ndan)

YEDİNCİ MAQÂLE

ÜÇÜNCÜ FEN

(*Qadîm Tabiplerin ve Son Dönem Hekimlerinin Haberleri
ve Yazdıkları Kitapların İsimleri Hakkındadır*)

Çeviri: Doç. Dr. Mehmet YOLCU

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla

ÜÇÜNCÜ FEN

*Bu Fen, Tıbbın Başlangıcı, Qadîmlerden ve Yenilerden Tabiplik Yapanların
Haberleri, Kitaplarının İsimleri, Naqilleri (uyarlama, çeviri) ve Tefsirleri Hakkındadır*

Tıbbın Başlangıcı

Muhammed b. İshâq dedi ki: Tıbbın kim tarafından keşfedilğinde ve ilk hekimlerin kimler oldukları konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu bağlamda İshâq b. Huneyn “Târîh”inde¹ der ki:

Bazı insanlar tıbbı keşfedenlerin Mısırlılar olduğunu söylerler.² Bunun sebebi ise Mısırlı bir kadın vardı. Aşırı üzüntülü ve kederliydi. Sinir krizleri geçiriyor ve sürekli dış etleri ağrıyordu. Bununla beraber o, midesinden de rahatsızdı. Göğsü ise zararlı karışımlarla doluydu. Bir de adet (ay hali) görmüyordu. Canı râsen³ çekti. O da râsen yedi, bütün

¹ Müellifimiz en-Nedîm tıbbın başlangıcıyla ilgili olan bu Fenni yazarken 298/911'de vefat eden İshâq b. Huneyn'in 290/903'de telif ettiği “*Târîhu'l-Etubbâ' we'l-Felâsife*” adlı kitabında kaydettiklerine dayanmıştır. Müellifin bu kitabı İslâm dünyasında tabiplerin ve felsefecilerin biyografilerine tahsis edilmiş ilk eser sayılmıştır. Bu eserin bir el yazması İstanbul'daki Süleymaniye Kütüphanesinin Hekimoğlu Ali Paşa Bölümünde 691 numaralı mecmua içinde muhafaza edilmektedir. Franz Rosenthal bu kitap hakkında ilk olarak Oriens 7 (1954) dergisinde bir maqâle yayınlamıştır (ss. 55-80). Ayrıca İbn Culcul el-Endelusi'nin “*Tabaqâtu'l-Etubbâ' we'l-Hukemâ*” (Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1985) adlı eserinin tahqîqli ikinci baskısının Zeyl'inde de bu konuda malumat vardır. Bkz. F. W. Zimmermann, “*The Chronology of İshâq ibn Hunayn Târîhu'l-Etubbâ*”, Arabica 21 (1974), ss. 324-330.

² Bkz. İshâq b. Huneyn, *Târîhu'l-Etubbâ' we'l-Felâsife*, s. 150.

³ *Râsen* [الراسن]: Güzel kokulu bir bitkidir. Farsçadır. Şam zencefli diye bilinir. Arapça asıl adı *qanes*'tir [القنس]. Tüm ağrılara ve soğuk acılara, melankoli, sırt ve eklem ağrılarına iyi gelir. Temizleyici, sevindirici ve yumuşatıcıdır. Bal ile beraber kalbi ve mideyi sağlamlaştırır. Nezle ve nefes darlığına iyi gelir. Öfkeyi dindirir ve birçok hastalığı uzaklaştırır. Bkz. el-Feyrûzâbâdî, *el-Qâmûsu'l-Muhît*, s. 732.

hastalıklarından kurtuldu. Bunun üzerine onun bütün hastalıkları iyileşti ve normal sağlığına kavuştu. Bundan sonra onun şikâyetlerine sahip olan herkes onu [*râsen*] kullandı ve onun sayesinde iyileşti. İnsanlar ayrıca onu başka ağrılar için de kullandı.⁴

Başkaları ise şöyle dediler: *Hirmis* (Hermes) çeşitli sanatları felsefe ve tıbbi ortaya çıkarmıştır. Yani tıp da onun buluşlarından biridir.

Bazısı ise: Onları ilk keşfeden Qû (Kos) -buna Qûlûs⁵ da denir- halkıdır, demiştir. (ilk olarak) tıp ilmini keşfeden halktır, demektedir. Onlar kralın hanımında⁶ (kraliçede) bulunan bir hastalığı tedavi etmek için ebesinin yaptığı ilaçlardan hareketle onaylıyorlardı.⁷

Kimisi de şöyle der: (Sanatları ilk keşfedenler) sihirbazlardır.

Kimisi de: Babil halkıdır, der.

Bir başkası: Perslerdir, demektedir.

Kimisi ise: Hintlilerdir, der.

Yemenlilerdir, diyenler de vardır.

Ayrıca Seqâlibe⁸ halkı diyenler de vardır.

Tıp Konusunda İlk Konuşanlar Hakkında

Yahyâ en-Nahwî, “Târîh”inde kaydedildiğine göre Câlînûs’un zamanına kadar tıptan ilk söz edenler sekiz kişidir ve bunlar sırasıyla şunlardır:

I. Esqilibyûs (*Aesculapius*); Gûrûs (*Hürüs*); Mînus⁹ (*Minus*); Birmânîdis (*Parmenides*); Tabîp Felâtun (*Platon*); II. Esqilibyûs (*Aesculapius*); Gönüllerin Sultanı II. Buqrât (*Hippokrates*) ve Câlînûs (*Galen*); manası sükûnete (gönül huzuruna) eren demektir.¹⁰

Yahyâ [en-Nahwî] dedi ki: I. Esqilibyûs’un (*Aesculapius*) ortaya çıkış zamanından Câlînûs’un (*Galen*) ölümüne kadar geçen yılların sayısı beş bin beş yüz altmıştır (5560).¹¹ Bu zaman sürecinde söz konusu sekiz öncü doktorun her biri arasında zaman aralıkları vardır.¹²

Bu aralıklarda yetişen tabiplere¹³ gelince, I. Esqilibyûs (*Aesculapius*) ile Gûrûs (*Hürüs*) arasında¹⁴ yaşayan tabipler şunlardır: Sûrûndûs (*Sûranidüs*), Mânyûs (*Mâniyüs*),

⁴ İshâq b. Huneyn, *Târîhu'l-Etubbâ' we'l-Felâsife*, s. 151; el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ'*, s. 92 (en-Nedîm'den naklen); İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ'*, I, 5.

⁵ [قو] (*Kos*): Hâlikernâsûs Körfezi yakınında bulunan, uzunluğu 25 mil ve çevresi ise yaklaşık 74 mil olan bir yarım adadır. En meşhur adamları Ebuqrât, Ressam Apelles, şair Philatas'tır. Belki de Theocritus da oralıdır. Bkz. Abdurrahmân Bedewî, *Sıwânu'l-Hikme li-Ebî Suleymân el-Mantqî*, s. 100.

⁶ Asıl Nüshada ve İshâq b. Huneyn'de [لامرأة] yerine [لمرأة] kelimesi yer alır.

⁷ İshâq b. Huneyn'in ifadesi: “Kraliçede bulunan bir hastalığı tedavi etmek için yaptığı ilaçlar” şeklindedir.

⁸ *Saqâlibe* [الصقالبة]: Slavlar. Kızıl derili, saçları sarılıktan kızıla/beyaza çalan bir kavimdir. Ülkeleri Hazar ile Bizans sınırlarında bulunan İstanbul ile Bulgar diyarı arasında kuzeyde yer alan, seninin altı ayı kar altında kalan soğuk iklime sahiptir. Bkz. Qalqaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, V, 396; İshâq b. Huneyn, *Târîhu'l-Etubbâ' we'l-Felâsife*, s. 150; el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ'*, s. 92 (en-Nedîm'den naklen); İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ'*, I, 4-5; Yâqût, *Mu'cemu'l-Buldân*, III, 405.

⁹ Ebû Suleymân es-Sicistânî, *Sıwânu'l-Hikme*’de (s. 100) bu kelimeyi [Menîs] şeklinde kaydetmiştir.

¹⁰ Krş. el-Mubeşşir b. Fâtik, *Muhtârû'l-Hikem*, s. 288; İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ'*, I, 22.

¹¹ İshâq b. Huneyn'e göre [beş yüz altmışaltı -566-] şeklindedir.

¹² Ebû Suleymân es-Sicistânî, *Sıwânu'l-Hikme*, s. 100 (Yahyâ en-Nehwî'den naklen); el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ'*, s. 92-93 (en-Nedîm'den naklen).

Sâwnâs (*Sâwiyâs*), Misniyâwus (*Mssaniyâwüs*), I. Sufrudûs (*Suqridüs*),¹⁵ İsfilûs (*Asfalüs*), Semerablus (*Samadibalus*), İftîmyâhus (*Aftimiyâkhuts*), Eflatîmûn (*Aflatimün*),¹⁶ Egânîs (*Aghâtuyus*),¹⁷ ve Hekim Ebîqûrus (*Abicûrus*).¹⁸

(Devamla) Dedi ki: Gûrûs (*Hürüs*) ve Mînus¹⁹ (*Minus*) arasında da bir zaman dilimi vardır. Bu dönemde yetişen tabipler²⁰ şunlardır: Efinûrus (*Afaynûrus*), II. Sifurîdûs (*Suqridüs*), Ahtîfûn (*Ahtifün*), Esqûrîs (*Asqüris*), Werâwus (*Warrwüs*), Esqatîs (*Asfatus*), Mûtîmus (*Mütimus*), Hekim I. Felâtun (*Platon*), I. Buqrât (*Hippokrates*).²¹

(Yine devamla) Dedi ki: Mînus²² (*Minus*) ve Birmânîdis (*Parmenides*) arasında da bir zaman dilimi vardır. Bu dönemde yetişen tabipler²³ ise şunlardır: Sîmânus, Sâwârus, Hawrâtîmus (*Hazatimus*), Mûlûqus, Sûrânîdîqûs, Sâmûs, II. Mîsniyâwus (*Miqnawüs*), Fîtâflûn, Sûnâhus, Sûnanûs, Fâmânhus (*Mâmânikhus*) ve Birmânîdis (*Parmenides*).²⁴

Sonra Birmânîdis (*Parmenides*) ile Tabîp Felâtun (*Platon*) arasındaki zaman diliminde bazı tabipler²⁵ ortaya çıktı. Bunlar İfren el-Afrâgîti, Sihilus (*Sijyus*), Anqulus, Fîlus, Agâfûtîmus, Eksîdûs ve Mîlisnus (*Milastus*).²⁶

I. Felâtun (*Platon*) ve II. Esqilibyûs (*Aesculapius*) arasındaki zaman diliminde yetişen tabipler²⁷ ise şunlardır: Mîlen el-Efrâgîti (*Nilus el-Afrâghiti*), Hekim Sâmeştîyûs (*Themistius*), Büyük Andromachus, Aflâğûrus,²⁸ Mâhâlis (*Makhâlus*), Nustas (*Nastus*), Minîfûrus (*Mendorus*), Gâlus,²⁹ Mârâtînâs, Hekim Efruqlus (*Afraqlis*),³⁰ Tabîp Fûsâğûrus, Mâhînus (*Malkhis*), Fustas (*Fastus*), Gâlûs, Mâzâmûmûs (*Madhamumus*).³¹

İshâq b. Huneyn dedi ki: Bu dönemde hatırı sayılır filozoflar da yetişmiştir. Bunlar da Bûsâgûrus (*Pythagoras*), Dîwoqlîs (*Diocles*), Bârûn, Enbâduqlus (*Empedocles*), Uqlîdis (*Aqlidus*), Tîmânânâwus (*Timâ Yâtaüs*), Enkisîmânus (*Anaximenes*), Sâwarî, Nâlusus (*Thales*)

¹³ Asıl Nüshada ve Leiden Nüshasında [الأطباء] yerine [الطب] yazılmıştır.

¹⁴ Burada Asıl Nüshanın sol iç tarafında şöyle yazılmıştır: [Karşılaştırıldı. Yirmi Altıncı Fasikülün sonu.]

¹⁵ Bu kişi belki de bilinmeyen "I. Sokrates"tir.

¹⁶ Bu, muhtemelen "Philotimus"tur.

¹⁷ İbn Ebû Usaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ', I, 22. Kendisi bu ismi "Qalghimûs" diye yazmıştır.

¹⁸ Bu Yunanca isimdir. Meşhur bir filozof olmamasına rağmen "Epicurus" olabilir. Bkz. İbn Ebû Usaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ', I, 22.

¹⁹ Ebû Suleymân es-Sicistânî, *Sıwânu'l-Hikme* 'de (s. 100) bu kelimeyi [Menîs] şeklinde kaydetmiştir.

²⁰ Asıl Nüshada ve Leiden Nüshasında [الأطباء] yerine [الطب] yazılmıştır.

²¹ İbn Ebû Usaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ', I, 22.

²² Ebû Suleymân es-Sicistânî, *Sıwânu'l-Hikme* 'de (s. 100) bu kelimeyi [Menîs] şeklinde kaydetmiştir.

²³ Asıl Nüshada ve Leiden Nüshasında [الأطباء] yerine [الطب] yazılmıştır.

²⁴ İbn Ebû Usaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ', I, 22.

²⁵ Asıl Nüshada ve Leiden Nüshasında [الأطباء] yerine [الطب] yazılmıştır.

²⁶ İbn Ebû Usaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ', I, 23.

²⁷ Asıl Nüshada ve Leiden Nüshasında [الأطباء] yerine [الطب] yazılmıştır.

²⁸ Bu kişi "Philagrius" da olabilir.

²⁹ Bu isim Yunanca'da "Gallus" ya da "Gellius" olabilir. Aşağıda da tekrar ediliyor; hatalı istinsaktan kaynaklanmış olabilir.

³⁰ İbn Ebû Usabi'a, I, 23. Bu ismin muhtemelen "Hierocles" olduğunu beyan etmektedir.

³¹ İbn Ebû Usaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ', I, 23.

ve hocası Esqilibyûs (*Aesculapius*) ile birlikte Buqrât'a (*Hippocrates*) bağlanan Dîmuqrâtis'tir (*Democritus*).

(Yine o) Dedi ki: Yunan şairler arasında³² Umîrûs (*Amyrûs*), Fuliqlusn (*Filaclis*) ve Hârîs (Mârîs)³³ yer almıştır.³⁴

Muhammed b. İshâq [en-Nedim] dedi ki: Tasnif ettikleri bize ulaşmamış ve bildiklerimizin dışında herhangi bir kitabı Arapça olarak ortaya konmamış olan birtakım tabipten de bahsettik. Öncelikle kitapları bize ulaşmış ve Arapçaya aktarılmış olan müellif tabiplerden başlayacağız. Şimdi tabiplerin başı olan Buqrât (*Hippocrates*) ile söze başlıyoruz.

Buqrât (Hippocrates)

Tâ [ت] ile de Söylenir³⁵

O, II. Esqilibyûs'un (*Aesculapius*) öğrencilerinden Buqrât b. İrâqlîs'dir (*Heraclides*). O, İrâqlîs'in (*Heraclides*) oğlu, II. Esqilibyûs'un (*Aesculapius*) öğrencilerinden birisi olan Buqrât'tır (*Hippocrates*). Esqilibyûs (*Aesculapius*) öldüğünde, arkasında üç öğrenci bıraktı. Bunlar da Mâgârînes (Mâghatius), Warhus (*Wârakhus*) ve Buqrât (*Hippocrates*) idi. Mâgârînes (*Mâghatius*) ve Warhus (*Wârakhus*) öldüklerinde, reislik Buqrât'a (*Hippocrates*) kaldı.

Yahyâ en-Nahwî dedi ki: Buqrât (*Hippocrates*)³⁶ kendi zamanının eşsiz, kamil, faziletli, mübeyyin, örnek teşkil edecek şekilde diğer şeyleri öğreten, tabip ve filozof bir şahsiyeti idi. İş onunla o noktaya geldi ki, insanlar adeta ona tapıyorlardı. Onun hayat hikayesi uzundu. Karalayana söz bırakmayacak şekilde kıyas sanatını ve deneysel bilimi tahkim edip müthiş biçimde güçlendirdi.

Yabancılara tıbbî öğretenlerin ilki odur. Onları kendi evladı gibi görürdü. Tıbbın dünyada yitip gitmesi endişesini bertaraf etmek için böyle davranmıştı. Bunu kendisi yabancı tabiplere yönelik yeminini anlattığı kitabında bu ilmi kendilerine öğretmesinin temel saikini açıklarken beyan etmiştir.³⁷

³² Parenteze alınan bu ibare yeni bir hat ile Asıl Nüshaya eklenmiştir.

³³ Tüm Nüshalarda [*Hârîs*] yerine [*Mârîs*] kelimesi yazılmıştır.

³⁴ Bu kişilerin "Homerus", "Philoclus" ve "Horace" oldukları düşünülmektedir. Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, II, 270.

³⁵ Arapça "Hipokrat" yazılırken genelde kalın biçimde telaffuz edilen [الطاء] (Tâ) harfi kullanılır (بقرات). Müellif, bu kelimenin kimi zaman ince sesli olan [التاء] (Tâ) ile de (بقرات) şeklinde yazılıp okunduğuna işaret etmiştir.

³⁶ *Hippocratus* [بقرات]: Hipokrat diye bilinir. Qadîm dünyanın en ünlü tabibidir. Milattan önce 460-375 yıllarında yaşamıştır. Onun isminin yanında "Büyük", "Bilge", "İlâhî" gibi takdir sıfatlarından biri zikredilir. Öldüğü sene konusunda ihtilaf edilse de tercih edilen görüşe göre milattan önce 375'te vefat etmiştir. Onun biyografisi için bkz. İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etîbbâ ve'l-Hukemâ*, 16-20; Ebû Suleymân es-Sicistânî, *Siwânu'l-Hikme*, s. 207-214; Sâ'îd el-Endelûsî, *et-Ta'rif bi-Tabaqâti'l-Umem*, s. 177-178; el-Mubeşşir b. Fâtik, *Muhtâru'l-Hikem*, s. 44-52; el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 90-95; İbn Ebû Usaybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, I, 24-34; İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 50-51. Eş-Şehrezûrî, *Nuzhetu'l-Erwâh*, s. 196-202. Fuad Sezgin de, *İslâm Tıbbın Gelişimi* dizisi içinde "Nusûs we Dirâsât Hawle Buqrât 'Inde'l-Arab" kitabıyla Hipokrat hakkında yazılmış bulunan müellefatı bir araya getirmiştir. Bu eser Frankfurt'ta 1996 senesinde neşredilmiştir.

³⁷ Bkz. İshâq b. Huneyn, *Târîh el-Etîbbâ ve'l-Hukemâ*, s. 154.

Yahyâ'nın Sözleri Dışında Kalan

Bazı Qadîm Tarihlerde Yer Alan Kimi Beyanlar

Buqrât (*Hippocrates*), Behmen b. Erdeşîr döneminde yaşamıştır. Behmen hastalanmıştı. Buqrât'ın yaşadığı beldenin halkına haber gönderdi. Onu davet ediyordu. Ancak onlar bundan kaçındılar ve “eğer Buqrât bizim şehrimizden çıkıp giderse biz de onunla birlikte çıkarız ve onunla savaşırız”, dediler. Bu nedenle Behmen onlara acıdı ve onun onlarla kalmasını kabul etti.

Buqrât, Buht Nassar için (*Nebuchadnezzar*) doksan dokuz senesinde ortaya çıktı. Bu Behmen'in Hükümdarlığının on dördüncü senesiydi.³⁸

Tekrar Yahyâ'nın Sözlerine Dönüyoruz

Buqrât, tıbbın ilk kâşifi olan Esqilibyûs'tan (*Aesculapius*) sonra gelen Sekizlerin, yedincisidir. Câlînûs (*Galen*) ise sekizincisidir. Reislik ona gelmiştir. Câlînûs onunla karşılaşmamıştır. Aksine aralarında altı yüz (600) sene ve altmış beş (65) sene vardır.³⁹

Yahyâ dedi ki: Buqrât (*Hippocrates*) doksan beş yıl yaşadı. On altı yılı çocuk ve öğrenci olarak, yetmiş yedi senesini de âlim ve muallim olarak geçirdi.⁴⁰

Buqrât (*Hippocrates*) öldüğünde, ardında kendi neslinden üç çocuk bıraktı. Onlar da Nâsâwus⁴¹ (*Thessalus*), Derâfun (*Dracon*) ve kızı Mâyâ Ersiyâ (*Panacea*) idiler.⁴² Kızı oğullarından daha yetenekliydi. Torunları arasında Nâsâwus'un⁴³ oğlu Buqrât ve Derâfun'un oğlu Buqrât da vardır.

İshâq'ın (b. Huneyn) el yazısıyla kaydedildiğine göre, Buqrât doksan sene yaşamıştır.⁴⁴

Buqrât'ın (*Hippocrates*) Ailesinden Olan Öğrencileri ve Başkaları

Lâzan (*Lâdhan*),⁴⁵ Masercis (*Mâsarju*),⁴⁶ Sawrî (*Sâwarî*),⁴⁷ Meksânûs,⁴⁸ Fulûs;⁴⁹ bu onun en saygın (seçkin) öğrencisidir. Mânîsun, Estâs (*Istâth*),⁵⁰ Gûrus (*Ghûrus*),⁵¹ Sinbileqyûs (*Sinbliqiyûs*)⁵² ve Sâsâlus (*Thâthâlus*).⁵³

³⁸ el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 93 (en-Nedîm'den naqlen).

³⁹ Biz çeviride usul olarak ibareleri teqabuliyet ilkesine uygun biçimde çevirmeyi esas aldık. Bu ibare çok rahat olarak “altı yüz altmış beş sene” diye çevrilebilirdi. Ama Arapçada bu şekilde söylemek de varken müellif ibareyi yukarıda çevirisini verdiğimiz şekilde ifade ettiğinden biz de ifadeyi onun verdiği şekilde çevirdik.

⁴⁰ İshâq b. Huneyn, *Târîh el-Etibbâ ve'l-Hukemâ*, s. 153; el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 93.

⁴¹ Bu isim, el-Mubeşşir b. Fâtik tarafından [Tâsâlûs] şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. *Muhtârû'l-Hikem*, s. 44-52.

⁴² MS 1934 kızının ismini [Mânâ-Arsiyâ] olarak verir, fakat [m], [b] veya [p] ile karışabilir.

⁴³ Bu isim, “el-Mubeşşir b. Fâtik” tarafından [Tâsâlûs] şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. *Muhtârû'l-Hikem*, s. 44-52.

⁴⁴ el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 94.

⁴⁵ Bu isimlerin çevirisi tahmine dayanır. [Lâdhan], Yunan ismini çağrıştırmamaktadır.

⁴⁶ “*Ra's al-'Ayn*” şehrinin muhtemelen sonraki, *Masarjawayh* ve *Sergius*, yönetimi.

⁴⁷ Bu [*Severus*] da olabilir.

⁴⁸ el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 94.

Buqrât'ın (Hippocrates) Kitaplarını Ondan Sonra Yorumlayanlar, Câlnûs (Galen) Zamanına Kadar

Simbilyûs (Simplicius), Sîtânus (*Antyllus*),⁵⁴ I. Dîsqûrûdus (*Dioscorides*), Filistinli Tîmâus,⁵⁵ Mântiyâs (*Mantias*), kıyasçı II. İrestarâtus⁵⁶ (*Erasistratus*), Blâdyûs (*Palladius*); onun yorumu bölümlerle ilgilidir, Câlnûs (*Galen*).

Buqrât'ın (Hippocrates) Kitaplarının İsimleri ve Naqilleri ile Arap Diliyle Mevcut Olan Şerhleri ve Yorumları

Câlnûs'un (Galen) Yazdığı Açıklamalar

'*Ahd Buqrât bi Tefsîri Câlînûs (Câlnûs'un Yorumuyla Hipokrat'ın Yemin)* kitabı. Huneyn [b. İshaq] onu Süryaniceye tercüme etmiş ve kendisinden de bir şeyler ilave etmiştir. Ayrıca Hubeys ile 'Îsâ b. Yahyâ da onu Arapçaya tercüme etmiştir. Bir maqâledir.

el-Fusûl bi Tefsîri Câlînûs (Câlnûs'un Yorumuyla Hipokrat'ın Aforizmalar) kitabı.⁵⁷ Huneyn, onu Muhammed b. Mûsâ için Arapçaya tercüme etmiştir. Yedi maqâledir.

Taqdimetu'l-Ma'rife bi Tefsîri Câlînûs (Câlnûs'un Yorumuyla Hipokrat Bilgiye Giriş) kitabı: Kitabın aslını Huneyn Arapçaya tercüme etmiştir. Sonra 'Îsâ [b. Yahyâ b. İbrâhîm] ise yorumunu Arapçaya tercüme etmiştir.

el-Emrâdu'l-Hâdde bi Tefsîri Câlînûs (Câlnûs'un Yorumuyla Hipokrat'ın Kronik Hastalıklar) kitabı: O (kitap) beş Maqâledir. İsa b. Yahya'nın [b. İbrahim] Arapçaya tercüme ettiği ise üç maqâledir.

el-Kers bi Tefsîri Câlînûs (Câlnûs'un Yorumuyla Hipokrat'ın Kırıklık-Çatlaklık) kitabı: Huneyn, Muhammed b. Musâ için onun dört makalesini Arapçaya tercüme etmiştir.

İbîdimyâ (Hipokrat'ın Akut Hastalıklar) kitabı: Câlnûs onu açıklamıştır. İlkinin üç maqâlede, ikincisini de üç maqâlede, üçüncüsünü altı maqâlede açıklamıştır. Dördüncü, beşinci ve yedinci kısmını ise Câlnûs açıklamamıştır. Altıncısını ise sekiz maqâlede açıklamıştır. Bunu 'Îsâ b. Yahyâ [b. İbrâhîm] Arapçaya tefsir etmiştir (açıklamıştır).

⁴⁹ Dodge: Bu [Herophilus] veya [Paulus], "Aegineta"nın tahrif olmuş halidir, der.

⁵⁰ Önceki isim [Herophilus] ise bu da onun genç çalışma arkadaşı *Erasistratos* olabilir.

⁵¹ Bu muhtemelen [*Praxagoras*] denen kişidir.

⁵² Bu kişinin [*Simplicius*] olduğu kuvvetle muhtemeldir.

⁵³ el-Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 94.

⁵⁴ el-Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 94 I. 7, Nastas der, s. 337. Bu adamı 10. yy Mısırlı bir Hıristiyan olarak tanımlar. İbn Ebû Usaybi'a, I. 23, 27. Bu isimden "Qadîm Hekimler" bölümünde bahseder. [*Antyllus*] bir tahmindir.

⁵⁵ el-Fihrist I, 34; İbn Ebû Usaybi'a, '*Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 20; ve el-Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 94. İsmi "Timaeus" şeklinde verir, ama muhtemelen hatalıdır, *Timotheus Gazaeus* kast edilir.

⁵⁶ *Erasistratus*: Milattan önce 310-250 yılları arasında yaşamıştır. Bkz. el-Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 94; İbn Ebû Usaybi'a, '*Uyûnu'l-Enbâ*, I, 22, 75, 93, 95, 97-98, 102; F. Sezgin, *GAS*, III, 53-54.

⁵⁷ Bu eser, "Aphorismi" adıyla bilinir.

el-Ahlât bi Tefsîri Câlînûs (Câlînûs'un Yorumuyla Hipokrat'ın Karışımlar -Vücut Salgıları) kitâbı: Üç maqâledir. 'İsâ b. Yahyâ [b. İbrâhîm] onu Ahmed b. Musâ için Arapçaya aktarmıştır.

Kitâbu Qâtîtyûn bi Tefsîri Câlînûs (Câlînûs'un Yorumuyla Hipokrat'ın Tıbbî Tedavi Kitâbı): Üç maqâledir. Huneyn, onu, Muhammed b. Mûsâ için Arapçaya çevirmiştir.

el-Mâu we'l-Hewâu bi Tefsîri Câlînûs (Câlînûs'un Yorumuyla Hipokrat'ın Su ve Hava) kitâbı: Üç maqâledir. Huneyn onun aslını Arapçaya tercüme etmiştir. Hubeş b. el-Hasan ise onun yorumunu Arapçaya tercüme etmiştir.

Tabî'atu'l-İnsân bi Tefsîri Câlînûs (Câlînûs'un Yorumuyla Hipokrat'ın İnsanın Doğası) kitâbı: Üç maqâledir. Huneyn onun aslını Arapçaya tefsir (tercüme) etmiştir. İsa b. Yahya [b. İbrahim] ise onun yorumunu Arapçaya tercüme etmiştir.⁵⁸

Ercîcânus⁵⁹ (Archigenes)

Câlînûs'tan öncedir. Kitaplarında ondan (Câlînûs'tan) bahsetmiştir. Onu ele almış ve onun hakkında gelmiştir.⁶⁰

Onun bazı kitapları: “*Tabî'atu'l-İnsân*” *Kitabı*.⁶¹

Câlînûs (Galen)⁶²

Câlînûs,⁶³ Buqrât'ın vefatından altı yüz altmış beş (665) sene sonra ortaya çıkmıştır. Asrında riyaset ona gelmişti. İlk tıbbın kaşifi Esqilebyûs (*Aesculapius*) olan reislerin sekizincisidir.

Câlînûs'un hocası ise, Ermînis (Arminus) er-Rûmî idi.⁶⁴ Eglûqun (*Glaucus*)'dan da (tıbbî) almıştır. Kendisinden ona gönderilmiş bazı maqâleleri vardır. Kendisi ile onun arasında birtakım münazaralar (polemikler) da olmuştur.

Câlînûs, “Ahlak” ile ilgili kitabının birinci maqâlesinde vefadan bahsetmiştir. Burada konuyu enine boyuna çok güzel incelemiştir. Burada efendileri ele geçirilmekle zor duruma

⁵⁸ Bkz. el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 94-95; F. Sezgin, *GAS*, III, 23-24. Ramadân Şeşen, *Fihrist Mahtûtâtî t-Tıbbî'l-İslâmî*, s. 2-11; Manfred Ulmann, *Die Medizin im Islam*, Leiden 1970.

⁵⁹ Leiden Nüshasında [Ersîcânus] şeklinde yazılıdır.

⁶⁰ *Archigenes* [أرجينيس]: Philippos'un oğlu, Egâsînûs'un öğrencisidir. İmparator Trajan'ın hükümdarlığı döneminde Roma'da tıp ile uğraşmıştır. Miladi 98-117 yılları arasında bu işle meşgul olmaya devam etmiştir. Bkz. el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 73-74.

⁶¹ Bu kitabın adı el-Qıftî'den alındı.

⁶² *Claudius Galenus* [جالينوس]: Miladi 130 civarında Burgâmus'da (Misnâ'da) doğmuştur. 200 yıllarında vefat etmiştir. Bazı tarihçiler onun 218 senesinde vefat ettiğini kaydederler.

⁶³ Câlînûs'un biyografisi için bkz. İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etîbbâ we'l-Hukemâ*, s. 41-50; Ebû Suleymân es-Sicistânî, *Siwânu'l-Hikme*, s. 264-376; el-Mubeşşir b. Fâtik, *Muhtârû'l-Hikem*, s. 288-296; Sâ'id el-Endelûsî, *et-Târîf bi-Tabaqâti'l-Umem*, s. 178; el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 122-132; İbn Ebû Usaybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, I, 71- 103; İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 72-73; eş-Şehrezûrî, *Nuzhetu'l-Erwâh*, s. 274-290. Fuad Sezgin, Câlînûs ile ilgili yazılı araştırmaları *Câlînûs fi'l-Felsefeti'l-'Arabîyye* adlı eserinde bir araya getirmiştir. Bu eser İslam *Felsefesi Dizisi 100* içinde Frankfurt'ta 2000 senesinde neşredilmiştir. Bu incelemeler ayrıca *Nusûs we Dirâsât Hawle Câlînûs 'İnde'l-'Arab 1-4* adını taşıyan eserinde *İslam Tıbbî Dizisi 18-21* içinde de Frankfurt'ta 1996 senesinde yayınlanmıştır.

⁶⁴ Bu, Galen felsefesini öğretmiş olan, *Albinus* olabilir. [L] harfinin bir kısmı kâğıtta kesilmiş olup bu [R] gibi duruyor olabilir. İsim aynı zamanda, Galen'le birlikte tıp liderlerinden biri olan, *Aretaeos* da olabilir.

düşen ve sıkıntılara razı olan bir qawmin başından geçenleri anlatmıştır. Onlardan efendilerinin kötü yönlerini ve ayıplarını itiraf edip ifşa etmeleri istenmiş, onlar ise bundan kaçınmışlardır. Bu yüzden de büyük sıkıntılara sabretmişlerdir. Bu, İskender'in (taqwîmine göre) beş yüz on dört (514) senesinde olmuştur. Bu ise, Câlînûs'un durumu, zamanı ve yeri konusunda söylenenlerin en doğrusudur.⁶⁵

[Bu Konuda] Başka Bir Hikâye

Câlînûs, Mulûk-i Tawâif⁶⁶ döneminde Qubâz b. Şâbûr b. Eşğân iktidarı sırasında yaşamıştır. Câlînûs'un vefatından günümüze kadar geçen zaman süresi ise, Yahyâ en-Nahwî ve ondan sonra da İshâq b. Huneyn'in işaret ettiği hesaba göre dokuz yüz (900) senedir.

Câlînûs, hükümdarlar nezdinde önemli bir şahsiyetti. Onlar tarafından hüsn-ü kabul ile karşılanırdı. Çok ülke dolaşırdı. İnsanların maslahatları için başvurulmuş biriydi. Yolculuklarının çoğu, Roma şehrineydi. Onun döneminde oranın hükümdarı cüzam hastalığına yakalanmıştı. Bu nedenle onu çokça yanına getirtirdi.

Câlînûs, Afrodiasıslı (*Asphradosius*) İskender ile çokça karşılaşırdı. İskender, başının büyüklüğünü (uzunluğunu) ima ederek ona "*Re'su'l-Bağl*" (katır başlı) laqabını takmıştır.

Câlînûs da Mulûk-i Tawâif döneminde vefat etmiştir. Onunla el-Mesîh [İsâ] arasında elli yedi (57) sene vardır. el-Mesîh ('aleyhi's-selâm), ondan daha öncedir.⁶⁷

Câlînûs'un Kitaplarının İsimleri, Naqilleri ve Şerhleri

Muhammed b. İshâq dedi ki: Huneyn'in bahtiyarlıklarından biri de, Hubeş b. el-Hasan el-A'sem ve İsâ b. Yahyâ ve diğerleri tarafından Arapçaya yapılan naqillerin, kendisine isnat edilmesidir.⁶⁸

⁶⁵ Bkz. el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 125 (en-Nedîm'den naqlen).

⁶⁶ *Mulûku't-Tawâif* [ملوك الطوائف] : Büyük İskender'in Pers imparatoru Dârâ'yı (Darius) hezimete uğratıp ülkesini valiler arasında paylaşmasından II. Pers İmparatorluğunu kuran Erdeşîr b. Bâbek'in hâkimiyeti eline geçirip ülkesini birleştirdiği zamana kadar iktidarda kalan "Beylikler Dönemi"nin hükümdarlarıdır. İskender, Dârâ'yı, büyük vaatlerde bulunduğu iki komutanına öldürtmüştür. İskender, onlara vaat ettiklerini verdikten sonra "siz bana da ihanet edersiniz" diyerek başlarını vurdurmuştur. Kendisiyle cesur ve akıllıca konuşan tüm büyük devlet ricalini öldürmek isteyen İskender, bunu yapmadan önce akıl hocası olan Aristo'ya sordu. Aristo, ona verdiği cevapta: "Onları öldürmek yeryüzünde fesat çıkarmak olur. Kendilerini öldürme, her birine babadan oğula geçecek ve öldüklerinde çocukları arasında paylaşılacak bölgeler ver. Onlar ülkeyi birbirlerinden bağımsız biçimde yönetsinler. Kimsenin kimseye gücü yetmesin ve hükmettikleri bölgeler gün geçtikçe çocukları arasında bölüşürüleceği için küçülsün" dedi. İskender de öyle yaptı. Bu Beylikler çeşitli kavim ve kültürden olan çok farklı Beyliklerdi. Bunlar Asur ve Acem topraklarını yöneten Pers, Nabat, Eşğân ve Arap Beyleri idi. Genel manada Mulûk-i Tawâif'in süresi ise 511 (veya 513) senedir. Bunlar iç işlerinde serbest, dış işlerinde ise Yunan hükümdarlarına bağlıydı. İskenderin milattan önce 332'de öldüğü düşünüldüğünde, bu Beyliklerin Erdeşîr b. Bâbek tarafından milattan sonra 181 senesinde ortadan kaldırıldıkları söylenebilir. Ancak Erdeşîr'in hükümdarlığı 226-240 seneleri arasında olduğu mülahaza edildiğinde bu tarihi yaklaşık 50 sene kadar daha ileriye götürmek gerektiği anlaşılır. Bkz. el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh we'l-işrâf*, s. 36, 37, 73; Qudâme b. Ca'fer, *el-Harâc we Sinâ'atu'l-Kitâbe*, s. 185, 456.

⁶⁷ Bkz. el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 125-126 (en-Nedîm'den naqlen).

⁶⁸ Yani, birçok kişi tarafından yapılan aktarımlar, incelemeler, çeviriler Huneyn'e nispet edilir ve ona mal edilirdi. Sanki bunların hepsini o yapmış gibi kabul edilirdi. Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, II, 301. el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 125-126 (en-Nedîm'den naqlen).

Huneyn'in, Ali b. Yahyâ için tertip ettiği Câlînûs'un Kitaplarının Fihristi'ne baktığımızda,⁶⁹ Huneyn'in naqlettiklerinin çoğunluğunun Süryaniceye olduğunu görürüz. Çoğu zaman da başkasının naqlinden Arapça'ya ayarlardı veya (tesaffuh)⁷⁰ düzeltirdi.⁷¹

On Altı Kitabın Listesi

Doktorlar (Tıp Talebesi) Onları Sıra ile Art Arda Okurlar

- 1- *el-Fıraç (Ayrımlar, Kategoriler)* : Huneyn'in naklidir, bir maqâledir.
- 2- *es-Sinâ'ah (Sanat/Meslek)*: Huneyn'in naklidir, bir maqâledir.
- 3- *Kitâb ilâ Tûsûn fî'n-Nabd (Tirones'e⁷² Nabız Hakkında)*. Hubeş'in naklidir.
- 4- *Kitâb ilâ Ağlûqun fî't-Teennî li Şifâi'l-Emrâd (Glaucus'a Hastalıkların Tedavisinde Sabır Hakkında)*. Huneyn'in naklidir, iki maqâledir.
- 5- *el-Maqâlâtü'l-Hams fî't-Teşrih⁷³ (Anatomi Hakkında Beş Maqâle)*: Huneyn'in naklidir.
- 6- *el-İstiqsât⁷⁴ (Ana Maddeler)*: Huneyn'in naklidir, bir maqâledir.
- 7- *el-Mizâc (Karakter)*: Huneyn'in naklidir, bir maqâledir.
- 8- *el-Quwâ't-Tabî'iyye (Doğal Yetiler)*: Huneyn'in naklidir, üç maqâledir.
- 9- *el-İlel we'l-Emrâd (Hastalıkların Sebepleri, Belirtileri)*: Hubeş'in⁷⁵ naklidir, altı maqâledir.
- 10- *Te'arrufu'l-İleli'l-A'dâi'l-Bâtine (İç Organ Hastalıklarını Tanıma)*: Hubeş'in naklidir, altı maqâledir.
- 11- *en-Nabdu'l-Kebîr (Büyük Nabız)*: Hubeş'in naklidir, on altı maqâledir. Dört Bölümdür. Huneyn de onun yalnız bir maqâlesini Arapçaya naqletmiştir.
- 12- *el-Hammâmât (Ateşli Hastalıklar)*. Huneyn'in naklidir, iki maqâledir.
- 13- *el-Buhrân (Buhrân: Hastalık Krizi)*. Huneyn'in naklidir, üç maqâledir.
- 14- *Eyyâmu'l-Buhrân (Buhran Günleri)*. Huneyn'in naklidir, üç maqâledir.
- 15- *Tedbîru'l-Esihhâ (Sağlık Önlemleri)*. Hubeş'in naklidir, altı maqâledir.

⁶⁹ Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, II, 291-292.

⁷⁰ *Tasaffuh* [التصفح]: Bir metni yanlış okuma veya yanlış harekeleme şeklinde tahrif etme manasına gelir. Yani, Huneyn, başkası tarafından yapılan tercümelerin okuyuş ve hareke yanlışlarını düzeltirdi.

⁷¹ el-Qiftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 128-129 (en-Nedîm'den naqlen).

⁷² [Tusran] yüksek ihtimalle "Tirones"i kast eder.

⁷³ *Teşrih* [التشريح] : Bir sorunu veya konuyu ele alıp en ince noktalarına kadar gözden geçirerek anlatma; ameliyat, tıpta anatomi, halk dilinde iskelet veya kadavra üzerinde çalışma.

⁷⁴ *Estaqsât* [الاستقسات] : Yunanca bir kelimedir. Asıllar, kökler, ana maddeler anlamına gelir. Mürekkep varlıkların (hayvanlar, bitkiler ve madenler) hepsi bu ana maddelerden meydana gelir. Hayvanlar için ana maddeler hava, ateş, su ve topraktır. Canlılar için bunların sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve nemlilik olduğu tespit edilmiştir. Bu bakış açısından hastalıklar da Ahlât-ı Erbaa'ya bağlanmıştır. Onlar da balgam, kan, safra ve sevdâ'dır. Öklid bu ismi taşıyan bir kitap yazmış ve burada Hendesenin (Geometri, Mühendislik) esaslarını ele almıştır. Bkz. Ebû Bekr er-Râzî, *el-Hâwî fî't-Tıb*, I, 165, 214, 349, 354.

⁷⁵ Diğer Nüshalarda [Huneyn] yazılıdır.

16- *Hiyletu'l-Bur' (İyileşmenin Çaresi)*. Hubeşş onu Arapçaya naqlletmiştir. Huneyn ise İlk Altısını düzelletmiştir. Kitap on dört maqâledir. Son Sekizini ise ondan önce Muhammed b. Musa düzelletmiştir.

[İşte bunlar art arda gelen On Altı kitaptır].⁷⁶

On Altı Kitabın Dışındaki Kitaplar

1- *et-Teşrihu'l-Kebîr (Büyük Anatomi) kitabı*: On beş maqâledir. Huneyn, Fihrist'inde onu Arapça'ya naqlledenin kim olduğunu belirtmemiştir. Ben onun Hubeşş naqlini gördüm.

2- *İhtilâfu't-Teşrih (Anatomi Türleri)*. Hubeşş'in Arapçaya naqlidir, iki maqâledir.

3- *Teşrihu'l-Hayewâni'l-Meyyit (Ölü Hayvanın Anatomisi)*: Hubeşş'in Arapçaya naqlidir, bir maqâledir.

4- *Teşrihu'l-Hayewâni'l-Hayy (Canlı Hayvanın Anatomisi)*. Hubeşş'in Arapçaya naqlidir, iki maqâledir.

5- *Fî 'İlm Buqrât bi't-Teşrih (Hipokrat'ın Anatomi Hakkındaki Bilgisi)*. Hubeşş'in Arapçaya naqlidir, beş maqâledir.

6- *'İlm Aristûtâlîs fi't-Teşrih (Aristo'nun Anatomi Bilgisi)*: Hubeşş'in Arapçaya naqlidir, üç maqâledir.

7- *Teşrihu'r-Rahim (Rahim Anatomisi)*: Hubeşş'in Arapçaya naqlidir, bir maqâledir.

8- *Harekâtu's-Sadr we'r-Rieh (Göğüs ve Akciğerin Hareketleri)*: İstefan b. Besîl onu Arapçaya naqlletmiştir. Huneyn onun atlanan yerlerini düzelletmiştir. Üç maqâledir.

9- *'İlelu'n-Nefs (Solunumun Hastalıkları)*: İstefan b. Besîl'in Arapçaya naqlidir. Huneyn onun çocukları için düzelletmiştir. İki maqâledir.

10- *Kitâbu's-Sawt (Ses)*: Huneyn'in Abdulmelik ez-Zeyyât için Arapçaya naqlidir, dört maqâledir.

11- *Harekâtu'l-'Adal (Kasların Hareketi)*: İstefan'ın naqlidir. Huneyn ise onu düzelletmiştir. İki maqâledir.

12- *el-Hâce ilâ'n-Nabd (Nabza Duyulan İhtiyaç)*: Hubeşş'in naqlidir, bir maqâledir.

13- *el-Hâce ilâ'n-Nefes (Solunuma Duyulan İhtiyaç)*: İstefan'ın naqlidir. Huneyn onun yarısını naqlletmiştir. Bir maqâledir.

14- *el-'Âdât (Alışkanlıklar)*: Hubeşş'in naqlidir, bir maqâledir.

15- *Ârâu Buqrât we Felâtun (Hipokrat ve Platon'un Düşünceleri)*: Hubeşş'in Arapça'ya naqlidir, on maqâledir.

16- *el-Harekâu'l-Mechûle (Bilinmez Hareketler)*: Huneyn'in Arapça'ya naqlidir, bir maqâledir.

⁷⁶ el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 129 (en-Nedîm'den naqlen). Bunlar Tıp Eğitimi görmek isteyen öğrencilere okutulan kitaplardır. Bkz. el-Mubeşşir b. Fâtik, *Muhtâru'l-Hikem*, s. 289. Ayrıca Ali b. Rıdwân et-Tabîb'in, *el-Menâfi' fi Keyfiyeti Ta'lim Sinâ'ati't-Tıbb* adlı eserinde açıkladığı görüşüne de bakılmalıdır. Bu görüş için bkz. İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûn el-Enbâ*, I, 106. Yine bkz. Ramadân Şeşen, *Fihrist Mahtûtâti't-Tıbbi'l-İslâmî*, s. 170-177; *el-Fihrist (Eymen)*, II, 283-284. Birkaç sayfa sonra ondan bahsedecek.

- 17- *el-İmtilâ (Fazlalık: Kan Çokluğu)*: İstefan onu tercüme etmiştir. Bir maqâledir.
- 18- *Menâfiu'l-A'dâ' (Vücut Azalarının Faydaları)*: Hubeys'in naqlidir. Huneyn onun atlanan yerlerini düzeltmiştir. On yedi maqâledir.
- 19- *Efdalu'l-Hey'ât (Şekillerin En İyisi)*: Huneyn'in Süryanice ve Arapça'ya naqlidir. Bir maqâledir.
- 20- *Hısbu'l-Beden (Vücutun Verimliliği)*: Hubeys'in naqlidir, bir maqâledir.
- 21- *Sû'u'l-Mizâci'l-Muhtelif (Farklı Karakterin Kötülüğü)*: Huneyn'in naqlidir, bir maqâledir.
- 22- *el-Edwiyetu'l-Mufrede (Basit İlaçlar)*: Huneyn'in naqlidir, on bir maqâledir.
- 23- *el-Ewrâm (Tümörler)*: İbrâhîm b. es-Salt'ın tercümesidir, bir maqâledir.
- 24- *el-Menîy (Meni)*: Hubeys'in naqlidir, iki maqâledir.
- 25- *el-Mewlûd li-Seb'a Eşhur (Yedi Aylık Doğan Çocuk)*: Huneyn'in tercümesidir, bir maqâledir.
- 26- *el-Mirratu's-Sewdâ' (Siyah Safra)*: İstefan'ın naqlidir, bir maqâledir.
- 27- *Redâetu't-Teneffus (Solunum Yetmezliği)*: Huneyn çocukları için naqletmiştir, üç maqâledir.
- 28- *Taqdimetu'l-Ma'rife (Öngörü: Prognoz)*:⁷⁷ İsa b. Yahya'ın naqlidir, bir maqâledir.
- 29- *el-Fasd (Damar Kan Alımı)*: İsa b. Yahya'nın naqlidir. İstefan ve İsa'nın tercümesidir.
- 30- *ez-Zubûl (Zayıflama)*: Huneyn'in naqlidir, bir maqâledir.
- 31- *Sıfât li Sabiyyin Yasra' (Saralı bir Çocuğun Vasıfları)*: İbnu's-Salt'ın Süryanice ve Arapça'ya naqlidir, bir maqâledir.
- 32- *Quwâ el-Ağziye (Gıdaların Güçleri-Kalorileri-)*: Huneyn'in naqlidir, üç maqâledir.
- 33- *et-Tedbîru'l-Mulattaf (Hafifletici İlaçların Kullanımı)*: Huneyn'in naqlidir, bir maqâledir.
- 34- *el-Kîmûs (Kimüs)*:⁷⁸ Sâbit, Şemlî ve Hubeys'in Arapça'ya naqlidir, bir maqâledir.
- 35- *Ezkâr Aristurâtis fî Mudâwâte'l-Emrâd (Erassistrat'ın Hastalıkların Tedavisine İlişkin Notları)*: İshâq b. Huneyn'in naqlidir.
- 36- *Tedbîr Buqrât li'l-Emrâdi'l-Hâdde (Akut Hastalıkların⁷⁹ Tedavisinde Hipokratın Metodu)*: Huneyn'in naqlidir, bir maqâledir.
- 37- *Tertîbu'l-Edwiye (İlaçların Türlerine Göre Düzenlenmesi)*: Hubeys el-A'sem'in naqlidir, on yedi maqâledir.
- 38- *el-Edwiyetu'l-Muqâbile li'l-Edwâ' (Antidot: Panzehir)*: İsa b. Yahya'nın naqlidir, iki maqâledir.

⁷⁷ *Prognoz*: Bir hastalığın seyri hakkındaki öngörü ve iyileşme imkânı olup olmadığını tahmin etme anlamında tıbbi bir terimdir.

⁷⁸ *Kîmûs* [كيموس]: Yemeklerin mide özsuuyuyla karıştıktan sonra aldığı bulamaç gibi durum; keymus.

⁷⁹ *Akut*: Tıp bilimlerinde bu terim, ya "hızlı başlayan" ya da "kısa süreli" hastalıkları, bazen de her iki durumu birden tanımlamak için kullanılır.

39- *et-Tiryâq ilâ Beysen (Beysene Tiryak⁸⁰)*: Yahyâ b. el-Batrîq'in naqlidir, bir maqâledir

40- *Kitâb İlâ Serâsâyûlûs (Thrasylulus 'a)*: Hubeys'in naqlidir, bir maqâledir

41- *er-Riyâda bi'l-Kureti's-Sağîra (Küçük Top ile Spor)*: Hubeys'in naqlidir, bir maqâledir.

42- *er-Riyâda bi'l-Kureti's-Sağîra (Küçük Top ile Spor)*: Hubeys'in naqlidir, bir maqâledir. (Mükerrer).

43- *Fî Enne't-Tabîbe'l-Fâdil Feylesûfun (Üstün Tabibin Filozof Olduğu Hakkında)*: Huneyn'in naqlidir, bir maqâledir.

44- *Kutub Buqrât es-Sahîha (Hipokratın Otantik –Gerçek- Kitapları)*: Huneyn'in naqlidir, bir maqâledir.

45- *el-Hass 'alâ Te'allumi't-Tıbb (Tıp Öğrenmeye Teşvik)*: Hubeys'in naqlidir, bir maqâledir.

46- *Mihnetu't-Tabîb (Tabibin Sınavı: Çilesi)*: Huneyn'in naqlidir, bir maqâledir.

47- *Mâ Ya'teqiduhu Re'yen (Onun İnandığı Görüş)*: Sâbit'in naqlidir, bir maqâledir.

48- *el-Burhân (Kesin Kanıt)*: Bunu on beş maqâle olarak düzenlemiştir. Bundan mevcut olanlar:

49- *Ta'rîfu'l-Mer' 'Uyûbe Nefsih (Kişinin Kendi Kusurlarını Öğrenmesi)*: Tewemâ tercümesidir. Huneyn onu düzeltmiştir. Bir maqâledir.

50- *el-Ahlâq (Ahlâk)*: Hubeys'in naqlidir, dört maqâledir.

51- *İntifâ'u'l-Ahyâr bi-A'dâihim (Seçkinlerin Kendi Düşmanlarından Faydalanmaları)*: Hubeys'in naqlidir, bir maqâledir.

52- *Mâ Zekerehu Felâtun fî Tîmâwus (Platon'un Timaeus Hakkında Kaydettikleri)*: Huneyn'in naqliyle Arapça'da bir maqale mevcuttur. İshâq da geri kalan üç maqâleyi çevirmiştir.

53- *Fî Enne Quwâ'n-Nefs Tâbi'atun li-Mizâci'l-Beden (Ruhun Gücü Bedenin Karakterine Bağlıdır)*: Hubeys'in naqlidir, bir maqâledir.

54- *el-Muharriku'l-Ewwel lâ Yeteharrek (Muharrik-i Ewwel Hareket Etmez)*: Huneyn'in naqli, bir maqâledir. İshâ b. Yahyâ ve İshâq'ın da naqli vardır.

55- *el-Madhal ilâ'l-Mantıq (Mantığa Giriş)*: Hubeys'in naqlidir, bir maqâledir.

56- *'Adedu'l-Meqâyîs (Önermelerin -Tasımların- Sayısı)*: İstefan b. Besîl ve İshâq, Ali b. Yahyâ⁸¹ için naqletmiştir.

57- *Tefsîru's-Sânî min Kutub Aristâtâlîs (Aristo'nun Kitaplarının İkinci Açıklaması)*: İshâq (*****) Huneyn naqlidir, üç maqâledir.⁸²

⁸⁰ *Tiryâq* [الترياق]: Eczacılık ve tıp tarihinde bir dönem çok kullanılmış bir ilaç formu, bir karışım. Bunların 40-50 çeşidi olduğu söylenmektedir.

⁸¹ el-Qıfî, *Târihu'l-Hukemâ*, s. 129-132 (en-Nedîm'den naqlen). Ramadân Şeşen, *Fihrist Mahtûtâtî't-Tıbbî'l-İslâmî*, s. 159--169; F. Sezgin, GAS, III, 68-140; Muhammed Zuheyr el-Bâbâ, Câlînûs: *Hayâtuh Muellefâtuh, Mahtûtâtü'l-'Arabiyye fi'l-Mektebe el-Wataniyye bi-Bârîs*, Ma'hedu'l-Mahtûtâtî'-'Arabiyye Dergisi, 1/31 (1978), s. 21-240.

⁸² Asıl Nüshanın burasında on satırlık bir boşluk vardır.

Rûfus, Câlînûs'tan Öncedir

İfsus (Efes) şehrinde dir. Câlînûs'tan öncedir. Tıp sanatında öncü bir kişidir. Rûfîsîler⁸³ içinde ondan daha üstünü yoktur.

Onun bazı kitapları:

- 1- *Tesmiyetu A 'dâi' l-İnsân (İnsan Azalarının Adlandırılması)*; bir maqâledir.
- 2- *el- 'İlletu' l-Letî Ya 'ridu Me 'aha' l-Feza' mine' l-Mâ' (Su Korkusuna Yol Açan Hastalık)*; bir maqâledir.
- 3- *el-Yereqân we' l-Merâr (Sarılık ve Safra Kesesi)*; bir maqâledir.
- 4- *el-Emrâdu' l-Letî Ta 'rid fî' l-Mefâsil (Eklemlerde Oluşan Hastalıklar)*; bir maqâledir.
- 5- *Tenqîsu' l-Lahm (Etin Azaltılması: Zayıflama)*: Bir maqâledir.
- 6- *Tedbîr men lâ Yahduruh Tabîb (Doktor Bulamayanın Yapması Gerekenler)*: İki maqâledir.
- 7- *ez-Zebha (Kesim: Boğaz Ağrısı)*: Bir maqâledir.
- 8- *Tıbbu Buqrât (Hipokrat'ın Tıbbı)*: Bir maqâledir.
- 9- *İsti 'mâlu' ş-Şerâb (İçeceklerin Kullanılması)*: Bir maqâledir.
- 10- *'Îlâc el-Lewâtî lâ Yahbelne *(Hamile Kalmayanların Tedavisi)*: Bir maqâledir.
- 11- *Fî Wesâyâ Hıfzî's-Sıhha (Sağlığı Koruma Üzerine Tavsiyeler)*: Bir maqâledir.
- 12- *es-Sara' (Epilepsi: Sara Hastalığı)*: Bir maqâledir.
- 13- *et-Tiryâq (Tiryak: Bir Antidot Olarak Melas: Özel Karışumlu İlaç)*: Bir maqâledir.
- 14- *el-Humma 'r-Reb' (Dört Günde Bir Tekrarlanan Ateşli Hastalık)*: Bir maqâledir.
- 15- *el-Mirratu 's-Sewdâ (Siyah Safra)*: İki maqâledir.
- 16- *Zâtu' l-Cunub we Zâti 'r-Rieh (Plörezi ve Akciğer İltihabı)*: Bir maqâledir.
- 17- *et-Tedbîr (Önlem Alma: Tedavi)*: İki maqâledir.
- 18- *el-Bâh (Cinsel İlişki: Cimâ')*: Bir maqâledir.
- 19- *et-Tıbb (Tıp)*: Bir maqâledir.
- 20- *Fî' l-A 'mâli' l-Letî Tu 'mel fî' l-Bîmâristânât (Hastanelerde Yapılan İşlemler)*: Bir maqâledir.
- 21- *el-Leben (Süt)*: Bir maqâledir.
- 22- *el-Firaq⁸⁴ (Kategoriler)*: Bir maqâledir.
- 23- *Fî' l-Ebkâr (Bakireler)*: Bir maqâledir.
- 24- *el-Betr (Cerrahide Bir Organın Kesilmesi)*: Bir maqâledir.
- 25- *Kitâb fî Tedbîri 'l-Musâfir (Yolcunun Tedavisi)*: Bir maqâledir.
- 26- *Kitâb fî' l-Bahr (Helitosis: Ağız Kokusu)*: Bir maqâledir.

⁸³ "Rufus Okulunun Talebeleri" Arapça'da "el-Rûfusiyûn" diye bilinirler.

⁸⁴ Nüsha farkları da gözetilerek kelimenin "el-Farq" (ayrım) şeklinde okunması da doğru sayılabilir.

- 27- *Kitâb fi'l-Qay' (Kusma)*: Bir maqâledir.
- 28- *Kitâb fi'l-Edwiye el-Qâtile (Öldürücü İlaçlar)*: Bir maqâledir.
- 29- *'İlelu'l-Kulâ we'l-Mesâne (Safra ve Böbrek Hastalıkları)*: Bir maqâledir.
- 30- *Hel Kesret Şurb ed-Dewâ' fi'l-Wulâyim Nâfi' (Ziyafetlerde Çok İlaç İçmek Faydalı mıdır?)*: Bir maqâledir.
- 31- *Kitâb fi'l-Ewrâmi's-Salbe (Sert Şişlikler)*: Bir maqâledir.
- 32- *Kitâb fi'z-Zikr (Hafıza: Hatırlama)*: Bir maqâledir.
- 33- *Kitâb fi İllet Diyûnûsûs (Dionysus Hastalığı: Haz ile Acı Arasında Gidip Gelme)*: O iltihaptı. Bir maqâledir.
- 34- *el-Cirâhât (Yaralar)*: Bir maqâledir.
- 35- *Tedbîru'ş-Şeyhûha (Yaşlılığın Tedavisi)*: Bir maqâledir.
- 36- *Wesâya'l-Etibbâ (Tabiplerin Tavsiyeleri)*: Bir maqâledir.
- 37- *Kitâbu'l-Haqn (Lâvman: Anüsten Çözücü Verme)*: Bir maqâledir.
- 38- *Kitâbu'l-Wilâdet (Doğum)*: Bir maqâledir.
- 39- *Kitâb el-Hal' (Çıkkık)*: Bir maqâledir.
- 40- *İhtibâsu't-Tams (Hayız Kanını - veya Beraber Olmayı- Bekletme)*: Bir maqâledir.
- 41- *el-Emrâdu'l-Muzmine 'alâ Re'y Buqrât (Hipokrata Göre Kronik Hastalıklar)*: Bir maqâledir.
- 42- *Kitâb fi Merâtibi'l-Edwiye (İlaçların Mertebeleri -Çeşitleri, Dereceleri-)*: Bir maqâledir.⁸⁵ (*****).⁸⁶

Fîleğriyûs⁸⁷ (Philagrius)

İshâq b. Huneyn, bu kişiyi “Târîh el-Etibbâ”da (*Tabipler Tarihi*) zikretmemiştir. Onun ne zaman yaşadığı da bilinmemektedir.⁸⁸

Ben, ‘Amr b. el-Feth’in bir cüzün sonunda kaydettiklerinden gördüğüme göre onun bazı kitapları vardır:

- 1- *Îlâ men lâ Yahduruh Tabîb (Doktor Bulamayanlara)*: İki maqâledir.
- 2- *Weca'u'n-Naqres (Romatizma Sızıcı: Acısı)*: Bir maqâledir.
- 3- *Kitâb el-Hasât (-Böbrek ve Mesâne İçindeki-Taşlar)*: Bir maqâledir.
- 4- *el-Mâu'l-Asfar (Sarı Su)*: Bir maqâledir.
- 5- *Wecâu'l-Kebid (Karaciğer Sızısı: Acısı)*: Bir maqâledir.
- 6- *Kitâbu'll-Qawlunc (Sırt Ağrısı)*: Bir maqâledir.
- 7- *Kitâb el-Bereqân (Sarılık)*: Bir maqâledir.

⁸⁵ Bkz. İbn Enceb, *ed-Durru's-Semîn*, s. 289-290 (en-Nedîm'den naqlen); F. Sezgin, *GAS*, III, 64-68.

⁸⁶ Asıl Nüshanın burasında sayfanın geri kalan beş satırı boş bırakılmıştır. Bundan sonraki sayfanın ise, ilk sekiz satırı boş bırakılmıştır.

⁸⁷ Asıl Nüshada bu isim [فيلغريوس] şeklinde yazılıdır.

⁸⁸ *Philagrius* [فيلغريوس]: Kendisi Câlînûs'tan sonra Ūribâsyûs'tan önce idi. Miladi üçüncü asırda yaşadığı düşünülmektedir. Ayrıca bkz. el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ'*, s. 261.

8- *Kitâb Hunnâqi'r-Rahim (Rahmi Tıkayanlar)*: Bir maqâledir.

9- *'Irqu'n-Nisâ⁸⁹ (Siyatik)⁹⁰*: Bir maqâledir.

10- *es-Seratân (Kanser)*: Bir maqâledir.

11- *San'at Tiryâqi'l-Milh (Tuz Antidotunun Yapımı)*: Bir maqâledir.

12- *'Addetu'l-Kelbi'l-Kelib (Kuduz⁹¹ Köpeğin Isırması)*: Bir maqâledir.

13- *'Alâmâtü'l-Esqâm (Hastalıkların Belirtileri)*: Beş maqâledir.

14- *Kitâb fî'l-Qawbâ' (Empetigo: İsilik)*: Bir maqâledir. Ebû'l-Hasan el-Harrânî onu naqletmiş ama tamamlamamıştır.

15- *Kitâb ilâ (*****) fimâ Ya'rid li'l-Lesse we'l-Esnân (Diş Etlerine ve Dişlere Dokunan Şeyler)*: Ebû'l-Hasan el-Harrânî onu naqletmiştir.⁹²

Ûrisbâsyûs (Oribasius)

Câlînûs'tan (Galen) önce mi sonra mı yaşadığı bilinmemektedir. "*Târihu'l-et-Tıbâ*"da de ismi geçmemektedir.⁹³

Onun bazı kitapları:

1- *Kitâb ilabnih Estâs (Oğlu Eustathius'a)*: Dokuz maqâledir. Huneyn'in naqlidir.

2- *Kitâb ilabnih Ewsâfis (Oğlu Eunapius'a)*: Dört maqâledir. Huneyn'in naqlidir.

3- *Teşrihu'l-Ahşâ (Bağırsak Anatomisi)*: Bir maqâledir.

4- *el-Edwiyetu'l-Musta'mele (Kullanılan İlaçlar)*: İstefan b. Besîl onu naqletmiştir.

5- *Kitâbu's-Seb'in (Yetmiş)*: Bir maqâledir. Huneyn ve İsa b. Yahya (b. İbrâhîm) onu Süryaniceye naqletmiştir.⁹⁴ (*****)⁹⁵

Qadîm Tabiplerden Bir Topluluğun İsimleri

Yazdıkları Azdır; Ne Zaman Yaşadıkları da Sağlıklı Biçimde Bilinmez

İstefan (*Stephenus*) Câsyûs (*Cassius*), Enqîlâvus (*Nicolans*) ve Mârînûs (*Marinüs*).

⁸⁹ Dil bilimciler bu kelimeyi en-Nesâ ya da 'Irqu'n-Nesâ şeklinde kullanmak gerektiğinde ihtilaf ederler. Eymen kelimeyi "عزق النساء" şeklinde zaptetmiştir [*el-Fihrist (Eymen)*, II, 282]. Ama bu doğru değildir. Çünkü kelimenin "nisâ" (kadınlar) ile bir alakası yoktur. Bu vücutta bilinen bir sinirin adıdır. Bkz. İbn Sînâ, *el-Qânûn fi't-Tıb*, I, 297; Ebu Bekr er-Râzî, *el-Hâwî fi't-Tıb*, III, 452.

⁹⁰ *Siyatik*: Aslında bir sinire verilen isimdir. Belin alt kısmından çıkan 3-4 sinir kökünün birleşmesi sonrası oluşan bu sinir kalça arka bölümünde leğen kemiğinin içindeki delikten geçerek bacak arka yüzü boyunca ilerler ve diz çevresinde dallara ayrılarak bacağın kuvvetini, hissini ve refleksini yani tüm elektriğini iletmis olur. Bu siniri veya beldeki köklerini sıkıştıran veya geren ağrıya ağrıya yol açar. Buna "siyatik ağrısı" denir. Bunun en önemli sebebi beldeki kökleri sıkıştıran "bel fitiği"dir. Omur kaymaları, omurdaki dar kanal, tümörler, kistler, iltihaplar vb şeyler de benzer ağrıları oluşabilir. Hâsılı: *Tipta belin, bacak ve kalçanın bağlı olduğu sinir kökünde oluşan hastalığın adı "siyatik"tir.*

⁹¹ Asıl Nüshada köpeğin sıfatı [الكالب] (*kuduz*) yer aldığı halde Flügel ve Wenrich onu görmezden gelmiştir. Bkz. *el-Fihrist (Flügel)*, s. 296.

⁹² F. Sezgin, *GAS*, III, 154-156.

⁹³ *Oribasius* [أوريباسيوس]: Miladi dördüncü asırda Bercamân'da (Bergama) yaşamıştır. Bkz. el-Qıftî, *Târihu'l-Hukemâ'*, s. 74.

⁹⁴ Bkz. F. Sezgin, *GAS*, III, 152-154.

⁹⁵ Asıl Nüshanın burasında yedi satırlık bir boşluk yer almıştır.

Bunlar İskenderiyelidirler. Onlar, Câlînûs'un (*Galen*) kitaplarını açıklayan, bir araya getiren, onları özetleyen, haklarında özlü biçimde tanıtım yapan, özellikle de Câlînûs'un *On Altı Kitabı* üzerinde çalışınlardandır.⁹⁶

Ewârus

O, Esqilebyûs (*Aesculapius*) ile Gûrîs (Hûrus) arasındaki dönemde yaşamıştır.

Onun kitapları vardır. Onlardan biri:

el-İlelu'l-Muhlike (Öldüren -Tehlikeli- Hastalıklar): Bir maqâledir.

Eflâtun⁹⁷, el-Keyy'in (Dağlama) [Kitabının] Sahibi

Söylenene göre o, Câlînûs'un (*Galen*) kendisinden (ders, deneyim, bilgi) aldığı kişilerden biridir.

Onun kitapları vardır. Onlardan biri:

Kitâbu'l-Keyy (Dağlama: Yakma): Bir maqâledir. Kimin naqlettiği bilinmemektedir.⁹⁸

Ersicânus (Archigenus)

Câlînûs'tan (*Galen*) önce yaşamıştır.

Onun kitapları vardır. Onlardan biri:

Tabî'atu'l-İnsân (İnsanın Doğası): Bir maqâledir; kim tarafından naqledildiği bilinmemektedir.⁹⁹

Magnus¹⁰⁰ el-Himsî

Câlînûs'tan (*Galen*) önce yaşamıştır. Hipokrat'ın öğrencilerinin öğrencilerinden biridir.

Onun kitapları vardır. Onlardan biri:

⁹⁶ Bunlar, İskenderiyeli Bilgeler kesimidir. Onlar için bkz. İshâq b. Huneyn, *Târîhu'l-Etibbâ ve'l-Felâsife*, s. 155; İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etibbâ ve'l-Hukemâ*, s. 51; el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 71-72 (Büyükleri Enqîlâwus'un biyografisi içinde); İbn Ebu Usaybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, I, 103-109. Bunlar İstafan (Stephanus), Câsyûs (Gessius), Enqîlâwus (Encilaus) ve Mârînûs (Marinus) idi. İbn Ebu Usaybi'a, el-Nuhtâr b. el-Hasan b. Butlân'a dayanarak bunlara Sawzusyûs, Felâzyûs ve Yahya en-Nahwî'yi de eklemiştir. Bu bilgiler, ellerine geçirdikleri qadîm kitaplara tutku ve taassupla bağlanmışlardır. Mesela onlar Câlînûs'un tüm kitaplarını kısaltıp özetlemişler ve onları cümleler, özlü sözler haline getirmişlerdir. Ama onların asıllarını değiştirmemişlerdir. Böylece onları ezberlemelerini ve kolay hatırlamalarını sağlamışlardır. Bkz. İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etibbâ ve'l-Hukemâ*, s. 51. Onlar, İskenderiyede "Dâru'l-İlm"i düzenleyip "Tıp Dersleri Meclisleri"ni tertip ederek orada Câlînûs'un kitaplarını okutmuşlardır. Bu dört kişi, İskenderiyede Tıbbın Sütunları mesabesinde. Tıpla ilgili mecmualar ve tefsirler yazarlar da onlardır. Enqîlâwus ise bunlar için kitaplar düzenleyen ve kendileri için onları ortaya koyan öncü konumundaydı. Bkz. el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 71-72; İbn Ebu Usaybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, I, 99-103, 104; F. Sezgin, GAS, III, 160-161. Huneyn b. İshâq, bu kitapları naqletmiş ve onlara "Cewâmi'u'l-İskenderâniyyîn" adını vermiştir. F. Sezgin de onları *Uyûnu't-Turâs Dizisi* içinde 68/1-3 üç cilt halinde Frankfurt'ta 2001-2004 yıllarında neşretmiştir.

⁹⁷ Dodge, bu kişinin Tarsuslu *Philon* da Amphissalı *Philotas* da olabileceği kanısındadır. Bkz. *el-Fihrist (Dodge): Index*.

⁹⁸ el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 55.

⁹⁹ Bkz. el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 73-74; F. Sezgin, GAS, III, 61-63.

¹⁰⁰ Asıl Nüshada [مغلس] şeklindedir. "Magnus Emesensus" diye bilinir.

el-Bewl (İdrar): Bir maqâledir.¹⁰¹

Fûlus el-Ecânîfî (Paulus Aegineta)

Kendisi el-Qawâbilî “Doğumcu, Doğum Uzmanı” olarak bilinirdi.

Onun kitapları vardır. Onlardan biri:

el-Kunnâş fi't-Tıbb (Tıbbın Ana İlkeleri): Huneyn onun yedi maqâlesini naqletmiştir.
Kitâb fi 'İleli'n-Nisâ (Kadın Hastalıkları).¹⁰²

Diyusqûrîdus el-'Ayn Zermî

Ona ülkeler dolaşan seyyâh (gezgin) da denir.¹⁰³ Yahya en-Nahwî “et-Târîh” adlı kitabında ona methiyeler düzerken der ki: “Canlar ona fedadır. Güzel bir karaktere sahiptir. İnsanlara değerli yararlar sağlamak için dolaşan ve bu uğurda yorulan bir şahsiyetti. Ülkeler dolaşırdı. Eşsiz ilaçlara ilişkin bilgileri karalardan, adalardan ve denizlerden toplayan, onları güzelce tasvir eden, onların kötü, zararlı yönlerinden söz etmeden önce faydalarını sayıp döken...birisiydi”

Onun kitapları vardır. Onlardan biri:

el-Haşâiş (Uyuşturucu Bitkiler): Beş maqâledir. Hayvanlar ve zehirler ile ilgili iki maqâle daha onlara eklemiştir. Bu iki maqâlenin ona izafe (mal) edildiği de söylenmiştir. Huneyn naqletmiştir. Hubeys’in naqlettiği de söylenmiştir.¹⁰⁴

Aqrîtun (Criton)

“el-Muzeyyin” diye Tanınmıştır.

Kendisi Câlînûs’tan önce Buqrât’tan sonra yaşamıştır.¹⁰⁵

¹⁰¹ Bkz. el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 322; F. Sezgin, GAS, III, 165-166.

¹⁰² *Paulus Aegineta* [فولس الأجانيطي]: Miladi yedinci asırda yaşamıştır. Onun [el-Qawâbilî] diye isim almasının nedeni, kadınların ellerinden çok çektikleri kadın hastalıkları konusunda uzman olmasıydı. Ebeler ona gelir. Kadınların doğumdan sonra karşılaştıkları sorunlar, sıkıntılar ve acılı durumlar hakkında sorular sorarlardı. O da onlara şikâyetlerine göre halçarelerini gösteren cevaplar verirdi. Bu da onun yıldızını parlatır, zekâsını geliştirir ve sanatını icra etmede ona yardımcı olurdu. Bkz. el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 261-262; İbn Ebu Useybi‘a, *‘Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 103; İbnu'l-‘İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 103; F. Sezgin, GAS, III, 165-166.

¹⁰³ *Dioscurideus* [ديسقوريدس]: Hem tabip hem de bitkisel tedaviciydi. Şâm’ın kuzey taraflarında bulunan ‘Ayn Zerbâ ehliendir. Milattan sonra birinci asırda yaşamıştır. Bkz. İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etibbâ we'l-Hukemâ*, s. 21-23; el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 183; İbn Ebû Useybi‘a, *‘Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 35; İbnu'l-‘İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 62.

¹⁰⁴ Bkz. F. Sezgin, GAS, III, 58-60. İbn Culcul, *Tefsîru Esmâi'l-Edwiyeti'l-Mufrede min Kitâb Diyusqûrîdus* adlı eserinin muqaddimesinde onun bu kitabının Medînetu’s-Selâm’da (Bağdat) Hükümdar Mutewekkîl döneminde tercüme edildiğini, onu Yunancadan Arapçaya tercüme eden kişinin de Tercüman İstefan b. Besil olduğunu [...], Mütercim Huneyn b. İshâq’ın bu tercümeyi inceleyip tashih ederek redakte ettikten sonra neşredilmesine izin verdiğini anlatır. Bkz. İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etibbâ we'l-Hukemâ*, s. 22. Mustafa eş-Şihâbî, “*Tefsîru Kitâb Diyusqûrîdus li'bni'l-Beytâr*” *Ma'hedu'l-Mahtûtâti'l-'Arabiyye Dergisi*, III, (1957), 105-117; İbrahim b. Murad, “*İntiqâl Meqâlât Diyusqûrîdus ilâ's-Seqâfet el-'Arabiyye: Tercumeten we Muraca'aten we Nesran*” *Tunus Üniversitesi Yıllığı*, 24 (1985), 247-291. İbrahim b. Murâd, *Muqaddime Tefsîr Kitâb Diyusqûrîdus fi'l-Edwiye el-Mufrede li'bn el-Beytâr*, Tûnus 1990, s. 44-55.

¹⁰⁵ *Criton* için bkz. İbn Ebû Useybi‘a, *‘Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 34; el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 55, F. Sezgin, GAS, III, 60-61.

ez-Ziyneh (Süsleme), onun kitaplarından biridir.

el-İskenderûs

“Betarâlyenûs” diye tanınmıştır. O, tabip İskenderdir. Câlînûs’tan önce yaşamıştır.¹⁰⁶

Kitaplarından bazıları:

‘İlelu’l-‘Ayn we ‘Îlâcâtihâ (Göz Hastalıkları ve Tedavileri): Üç maqâledir. Onun, qadim bir naqlini gördüm.

el-Birsâm (Zatulcenp): İbnu’l-Bitrîq onu el-Qahtabî için naqletmiştir.

*es-Sufâr we’l-Hayyât we’d-Dîdâni’l-Letî Tetewelledu fi’l-Batn*¹⁰⁷ (Karında Üreyen Sarı Parazitler, Solucanlar ve Kurtcuklar): Qadîm bir naqil ile bir maqâledir.

Sisqâlus

er-Rahim (Rahim), kitaplarından biridir. Bir maqâledir.

Sûranûs el-Hakîm (Bilge)

Yaşadığı yer bilinmemektedir.¹⁰⁸

Onun kitapları vardır. Onlardan biri:

el-Haqq (Lavman: Anüsten Çözücü Verme): İstâs onu naqletmiş, Huneyn ise onu ıslah etmiştir.¹⁰⁹

Sâbit’in Hattından Buqârîta Hakkında

Sâbit b. Qurra’ya “Buqrâtlar¹¹⁰ kaç tanedir?” diye sorulmuş, o da şöyle cevap vermiş: Esqilebyûs’un neslinden olan birincisinden dört tane vardır.

Agnûsûdîqûs’un oğlu Birinci Buqrât’tan Esqelbiyâdis’e kadar yedi baba vardır.

Birinci Buqrât’ın oğlu İriqlîdis’in oğlu İkinci Buqrât’tan Esqilebyûs’a kadar dokuz baba vardır.

İkinci Buqrât, ömrünün sonlarında Bûlûbinsâs¹¹¹ diye bilinen qawmin savaşına yetişmiştir.¹¹²

İkinci Buqrât’ın oğlu Dûqin’in oğlu Üçüncü Buqrât’tan Esqilebyûs’a kadar on bir baba vardır.

¹⁰⁶ *Alexander Trallianus* [الإسكندروس بطرالينوس]: Miladi 525-605 yıllarında yaşamıştır. Bkz. el-Qiftî, *Târîhu’l-Hukemâ*, s. 55; İbn Ebû Useybi’a, *‘Uyûnu’l-Enbâ*, 1, 36; F. Sezgin, GAS, III, 162-164.

¹⁰⁷ Asıl Nüşhada bu ibare [التي تتولد في البطن والديان] şeklindedir.

¹⁰⁸ *Soranus* [سُورَانُس]: İmprator Teracan ve Hadriyân zamanında yaşamıştır. Bkz. F. Sezgin, GAS, III, 162-164.

¹⁰⁹ Asıl Nüşhanın burasında sayfanın geri kalan kısmında dokuz satırlık bir boşluk yer almıştır.

¹¹⁰ Asıl Nüşhada [البقراطيون] yerine [البقراطيين] yazılıdır.

¹¹¹ Asıl Nüşhada [بالبولونينساس] yerine [بالبولونينساس] yazılıdır.

¹¹² Burada sözü edilen savaş, Atinalılar ile Spartalılar arasında milattan önce 431 senesinde başlayıp 27 yıl devam ettikten sonra 404 senesinde Spartalıların zaferiyle sona eren Peloponese savaşıdır. Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, II, 288.

İkinci Buqrât'ın oğlu Tesâlis'in oğlu Dördüncü Buqrât'tan Esqelbiyâdis'e kadar on bir baba vardır.

Üçüncü Buqrât ile Dördüncü Buqrât birbirinin amcaoğlu idiler. Bu sebeple onların her birinin arasındaki babalarının sayısı aynı olduğu için onlar ile Esqilebyûdes arasındaki sayı da aynıdır. Ayrıca onun, bu dört Buqrât'ın her birinin de babaları zincirinde yer aldığı da anlaşılması gerekmektedir. İkinci Buqrât'ın babası Tesâlis'in durumunun da anlaşılması lazımdır.¹¹³

Bu beş kişinin her biri diğerinden üstün ve öne çıkarılmaya daha layık da olsa, onların hepsi şanı yüceltilen ve kendilerine saygı gösterilen kişilerdir. Bu nedenle hepsinin kitapları takdirle karşılanır ve onları açıklamak için çalışılır. Kimse üzerinde çalıştığı kitabın bunların hangisine izafe edildiği ile ilgilenmez.

Tıbbi ilk yazanın Birinci Buqrât olduğu söylenir. O ise, Agnûsûdîqûs'un oğludur.¹¹⁴ O iki kitap telif etmiştir:

el-Kesr we'l-Hal' (Kırıklar ve Çıkıklar).

el-Mefâsil (Eklemler).

İkinci Buqrât da ise dört kitap yazmıştır. Bunlar da:

1- *Taqdimu'l-Ma'rife* (Bilgiye Giriş)

2- *el-Fusûl* (Kategoriler)

3- *el-Maqâletu'l-Ûlâ min Ebîdîmyâ* (Salgın Hastalıkların Birinci Maqâlesi)

4- *el-Maqâletu's-Sâlise min Ebîdîmyâ* (Salgın Hastalıkların Üçüncü Maqâlesi)

Câlînûs'un saydığı kitaplar ise sekiz tanedir. Bunların altı tanesi muqaddimedir. Onlar da şöylece sıralanır:

1- *el-Kesr we'l-Hal'* (Kırıklar ve Çıkıklar).

2- *el-Mefâsil* (Eklemler).

3- *Taqdimu'l-Ma'rife* (Bilgiye Giriş)

4- *el-Fusûl* (Kategoriler)

5- *el-Ûlâ min Ebîdîmyâ* (Salgın Hastalıkların İlki)

6- *es-Sâlise minhu* (Onun Üçüncüsü).

Sekiz kitabı tamamlayan kalan iki kitap ise şunlardır:

1- *el-Ehwiye we'l-Miyâh we'l-Buldân* (Havalar, Sular ve Ülkeler).

2- *el-Emrâd el-Hadde we huwe Mâu's-Şa'îr* (Keskin Hastalıklar: Bu da Arpa Suyudur).¹¹⁵

Yeryüzünün tüm bölgelerinde Esqilebyûs'un on iki bin (12.000) öğrencisi olduğu söylenir. Kendisi tıbbi, şifahi (sözlü) olarak anlatırdı. Esqilebyûs'un çocukları tıp sanatını zayıflayınca kadar tevarüs ediyorlar. Buqrât için bu durum zayıflayınca kadar, tevarüs

¹¹³ Dodge metni şöyle çevirmiştir: [Ayrıca başka birinin [Buqrât] bu dört Buqrât'ın ya da Tesâlis'in oğlu İkinci Buqrât'ın soyuna girdiğini de anlamak gerekmektedir].

¹¹⁴ Bkz. el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 100.

¹¹⁵ İngilizce Çeviri: *Akut Hastalıklar, Arpa Suyudur*. Latince Çeviri: *Temel Gıda Mustahzarları ki, o da arpa suyudur*. Latincesinin daha uygun olduğu düşünülmektedir.

ediyorlar. Tıp sanatı Bukrat'a gelince, o, ev halkının ve taraftarlarının azaldıklarını gördü ve sanatın inqiraza uğrama ihtimalinden emin olamadığından, özlü bir şekilde kitap telifine başladı.

Sâbit'ten gelen hikâye tamamlandı.

Muhdesler (Yeniler: Son Dönem Tıpçıları)

Huneyn

Huneyn b. İshâq el-İbâdî. Künyesi Ebu Zeyd'dir. *İbâd* ise, Hîre Hıristiyanlarıdır. Huneyn, tıp sanatında mükemmeldi. Fasih Yunanca, Süryanice ve Arapça bilirdi. Qadim kitapları derlemek/toplamak için diyar diyar dolaştı. Rûm (Bizans) ülkesine de gitti.¹¹⁶ Naqillerinin çoğu Musaoğulları içindi.¹¹⁷

(Hicri) iki yüz altmış senesi Safer ayının son altı gününden salı günü vefat etmiştir. Bu da İskender-i Rûmîye göre bin yüz seksen beş senesi Kânûn-i Ewwel'inin ilk günüydü.

Onun Telif Ettiği Kitaplar, Qudemâ'nın Kitaplarından Naqlettikleri Hariç

1- *Ahkâmu'l-İ'râb 'alâ Mezâhibi'l-Yûnâniyyîn (Yunanlıların Görüşlerine Göre Gramer Kuralları)*; iki maqâledir.

2- *el-Mesâil fi't-Tıb li'l-Mute'allimîn (Öğrenciler için Tıpla İlgili Sorular Sorunlar)*; öğrencisi Hubeyş el-A'sem ona ilavede bulunmuştur.

3- *el-Hammâm (Hamam)*. Bir maqâledir.

4- *el-Leben (Süt)*; bir maqâledir.

4- *Kitâb el-Ağziye (Gıdalar)*; üç maqâledir.

5- *İlâcu'l-'Ayn (Göz İlacı)*; on maqâledir; incedir.¹¹⁸

6- *Teqâsîm 'İleli'l-'Ayn (Göz Hastalıklarının Tasnifi)*; bir maqâledir.

7- *İhtiyâr Edwiyet 'İleli'l-'Ayn (Göz Hastalıklarının İlaçlarını Seçme)*; bir maqâledir.

8- *İlâc Emrâdi'l-'Ayn bi'l-Hadîd (Göz Hastalıklarının Demir ile Tedavisi)*; bir maqâledir.

9- *Âlâtu'l-Gıdâ (Gıda Aletleri)*; üç maqâledir.

10- *el-Esnân we'l-Lesse*¹¹⁹ (Dişler ve Diş Etleri); bir maqâledir.

¹¹⁶ Huneyn b. İshâq [حنين بن إسحاق] : Müslümanlık döneminde tercümenin öncülerinden biriydi. 215/830 senesinde Bağdat'taki Beytu'l-Hikmenin reisliğini üstlenmiştir. F. Sezgin, *Huneyn b. İshâq (260) Nusûs we Dirâsât 1-2* adlı eserinde (Frankfurt 1996-1999) onunla ilgili metinleri bir araya getirip yayınlamıştır. Nesîm Micellî, Huneyn b. İshâq we 'Asru et-Tercume el-'Arabiyye, Qahire 2006. Arabica Dergisi, 21. Cildinin 2. Fasikülünü (1974) Huneyn'e ayırmıştır. Onun biyografisi için bkz. İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etibbâ we'l-Hukemâ*, s. 68-72; Ebû Suleymân es-Sicistânî, *Siwânu'l-Hikme*, s. 280-282; Sâ'id el-Endelusî, *et-Ta'rîf bi-Tabaqâti'l-Umem*, 192-193; el-Beyhaqî, *Târîhu Hukemâi'l-İslâm*, s. 16-18; el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 171-177; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 184-200; İbn Hallikân, *Wefeyât el-A'yân*, II, 217-218; İbn el-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 144-146; eş-Şehrezûrî, *Nuzhetu'l-Erwâh*, 291-292; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XII, 492; İbn Fadlullah el-'Umerî, *Mesâliku'l-Ebsâr*, IX, 302-305; es-Safedî, *el-Wâfi bi'l-Wefeyât*, XIII, 215-217.

¹¹⁷ Asıl Nüşhada bundan sonra iki satırlık bir boşluk vardır.

¹¹⁸ Bu eseri Max Heyerhof, İngilizce çevirisiyle birlikte *Huneyn b. İshâq'a nispet edilmiş bulunan "Kitâb el-Aşr Maqâlât fi'l-'Ayn"* adıyla neşretmiştir (Qahire 1928).

- 11- *Kitâbu'l-Bâh* (Cinsel İlişki); bir maqâledir.
- 12- *Tedbîru'n-Nâqih* (Nekahatta Olanın Bakımı); bir maqâledir.
- 13- *Ma'rife Ewcâ'i'l-Me'ide we 'Îlâcuhâ* (Mide Ağrıları Hakkında Bilgi ve Onların Tedavisi); iki maqâledir.
- 14- *el-Medd we'l-Cezr* (Med-Cezir); bir maqâledir.
- 15- *Kitâb fî's-Sebeb el-Lezî Sâret Miyâhu'l-Bahr lehû Mâliha* (Deniz Sularının Neden Tuzlu Olduğu); bir maqâledir.
- 16- *el-Elwân* (Renkler); bir maqâledir.
- 17- *Kitâb fî'l-Bewl alâ Tarikati'l-Mes'eleti we'l-Cewâb* (İdrar); soru cevap tarzındadır; bir maqâledir.
- 18- *Kitâbu'l-Mewlûdîn li-Semâniye Eşhur* (Sekiz Aylık İken Doğan Çocuklar); bir maqâledir. Bunu Mutewekkil'in Ümmü Weled'i (çocuğunu doğuran cariyesi) için yazmıştır.
- 19- *et-Tiryâq* (Özel Karışimli İlaç: Melas-Şeker pekmezi); iki maqâledir.
- 20- *el-'Ayn alâ Tarikati'l-Mes'eleti we'l-Cewâb* (Soru-Cevap Metoduyla Göz); üç maqâledir.
- 21- *Zikr mâ Turcime mine'l-Kutub* (Tercüme Edilen Kitapların Sayımı); iki maqâledir.
- 22- *Qâtîgûryâs 'alâ Re'y Sâmestiyûs* (Samestius'un Görüşüne Göre Kategoriler); bir maqâledir.
- 23- *Risâletuh ilâ et-Tayfûriy¹²⁰ fî Qarsi'l-Werd* (et-Tayfurî'ye yazdığı Gül Halesi¹²¹ adlı mektubu).
- 24- *el-Ferh we Tewelluduh* (Ülser ve Oluşumu); bir maqâledir.
- 25- *el-Âcâl (Eceller)*; bir maqâledir.
- 26- *Tewelludu'n-Nâr Beyne'l-Hacereyn* (İki Taşın Arasında Ateşin Meydana Gelmesi); bir maqâledir.
- 27- *Tewelludu'l-Hasâ* (Böbrek ve Mesane Taşlarının Meydana Gelişi); bir maqâledir.
- 28- *İhtiyâru'l-Edwiyeti'l-Mucerrebe (Denenmiş İlaçların Seçimi)*; bir maqâledir.
- 29- *Kitâb ilâ [Ali b. Yahya] İbn el-Munneccim fî İstihrâci Kutubih* ([Ali b. Yahya] İbn el-Munneccime Onun Kitaplarını [yani] Câlînûs'un Kitaplarını Gün Yüzüne Çıkarması Hakkında).¹²² (*****).¹²³

¹¹⁹ Bu eseri Muhammed Fuâd ez-Zâkirî, *fî Hıfzi'l-Esnân we'l-Lesse we-İstislâhihâ* adıyla neşretmiştir (Halep 1996).

¹²⁰ et-Tayfûriy için bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, II, 302.

¹²¹ [فرض الورد] Gülün göbeği, yuvarlak çevresi, dairesi manalarına gelir. Güneş ve ay için “hale” anlamını taşır. Unlu mamullerde simit gibi yuvarlak ve delik ürünler için kullanılır. Belki de “gül demeti” veya “gül simidi” manası da vardır. Tıp dilinde bunun “ülser” olduğu da düşünülebilir. Bkz. İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ fî Tabaqâtu'l-Etibbâ*, s. 183; Ebû Bekr er-Râzî, *el-Hâwî fî't-Tib*, II, 339; III, 145.

¹²² Bkz. İbnü'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 2985-2986 (en-Nedîm'den naqlen); Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 173-174; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 197-200 (Bunda çok değerli bilgiler vardır); F. Sezgin, GAS, III, 247-256; Muhammed İsa Salihyye, *el-Mu'cem eş-Şâmil li't-Turâsi'l-'Arabi'l-Matbû'*, II, 235-237; Ramadân Şeşen, *Fihrist Mahtûtâti't-Tibbi'l-İslâmî*, s. 106-211. Ayrıca bkz. Kemal 'Arafât Nebhân, *el-Hasâisu'l-Bibliyuğrâfiyye we't-Terâcumiyye li-Risâleti Huneyn b. İshâq*, London 2006, s. 321-358; 'Âmir Reşid es-Sâmerrâî we 'Abdu'l-Hamîd el-'Alûcî, *Âsâr Huneyn b. İshâq*, Bağdat 1974.

Qustâ

Qustâ b. Lûqâ el-Ba‘lebekkî. Fazileti, asaleti ve tıb sanatındaki öncülüğünden dolayı Huneyn’den önce zikredilmesi gerekirdi. Fakat bazı kardeşler, Huneyn’in ondan önce ele alınmasını istediler. Her ikisi de fazilet sahibidir.

Qustâ, qadim kitaplardan bölümler tercüme etmiştir. Kendisi Tıp, Felsefe, Mühendislik, sayılar ve mûsîq gibi pek çok ilimde mahirdi. Hakkında kötü konuşulmamıştır. Fasih Yunanca’yı biliyordu. Arapça ibaresi de çok iyiydi.

Ermîniye’de oranın bir hükümdarı yanında vefat etmiştir.¹²⁴ Bu nedenle Ebû İsâ İbn el-Munecim Muhammed’in, *sallallahu aleyhi we sellem*,¹²⁵ Nübüwweti hakkındaki Risâlesine cevap vermiştir. Yine orada tarih ile ilgili “el-Firdews” kitabını da yazmıştır.

Naqil, Tefsir (Açıklama) ve Şerhleri Dışındaki Bazı kitapları

- 1- *Kitâbu’d-Dem* (Kan).
- 2- *Kitâbu’ll-Belğam* (Balgam).
- 3- *Kitâbu’s-Safrâ* (Sarı Safra: Öd).
- 4- *Kitâu’s-Sewdâ* (Kara Safra).¹²⁶
- 5- *Kitâbu’l-Merâya’l-Muhriqa* (Yakıcı Aynalar).
- 6- *Kitâbu’s-Seher* (Uykusuzluk).
- 7- *Kitâb fi’l-Ewzân we’l-Mekâyil* (Ağırlıklar ve Ölçülere Dair); bir maqâledir.
- 8- *es-Siyâse* (Siyâset); üç maqâledir.
- 9- *‘İletu Mewti’ l-Fec’eh* (Ani Ölümün Sebebi).
- 10- *Ma’rifeti’l-Hader we’l-İlâcihi* (Uyuşturucuyu Tanıma ve Tedavisi).
- 11- *Eyyâmu’l-Buhrân* (Buhran –Bunalım- Günleri).
- 12- *‘İlelu’l-Şa’r* (Saç Hastalıkları) bir maqâledir.
- 13- *el-Fasl Beyne’n-Nefs we’r-Rûh* (Nefis ile Ruhun Farkı).
- 14- *Kitâbu’l-Bâh* (Cinsel İlişki).
- 15- *el-‘İlet fi’l-İswidâdi’l-Hayş we Tegayyuruh min er-Reşş* (Çulun Nem ile Siyahlaşması ve Değişmesinin Sebebi).

¹²³ Asıl Nüshanın burasında altı satırlık bir boşluk yer almıştır.

¹²⁴ Biyografi kitapları [قسط] (*Qustâ*) için ne bir doğum ne de vefat tarihi verirler. Ancak onun hicri 255 senesinde vefat eden el-Kindî ve 288 senesinde vefat eden Sâbit b. Qurra ile çağdaş olduğu bilinmektedir. Buna göre onun en büyük çalışmaları Abbâsî Hükümdarı Mu‘temid (256-279) döneminde tamamlanmış olmalıdır. Bkz. Qıfî, *Târîhu’l-Hukemâ*, s. 262-263; İbn Ebû Useybi‘a, *‘Uyûnu’l-Enbâ*, 1, 244-245; İbn Culcul, *Tabaqâtu’l-Etibbâ we’l-Hukemâ*, s. 76; Sâ‘id el-Endelusî, *et-Ta’rif bi-Tabaqâti’l-Umem*, 177; İbn el-‘İbrî, *Târîh Muhtasari’d-Duwel*, s. 149; es-Safedî, *el-Wâfi bi’l-Wefeyât*, XXIV, 243-245. F. Sezgin, onunla ilgili araştırmaları *Qustâ b. Lûqâ (Hicri 3/miladi 9. asır) İslam Tıbbı Dizisi 43* içinde neşretmiştir (Frankfurt 1996).

¹²⁵ Tüm Nüşhalarda bu ibare [*Aleyhi’s-Selâm*] şeklindedir.

¹²⁶ Qadîm tıpta yapılan incelemeler sayesinde insan bedenini ayakta tutan dört sıvı olduğu tespit edilmiştir. Bunlar da balgam, kan, safra (öd) ve sevdadır. Vücut dengesi bu dört sıvının itidali ile sağlanır. Denge bozulduğunda ise hastalık(lar) başlar. Ebû Hayyân et-Tewhîdî, *el-İmtâ’ we’l-Muânese*, s. 214.

- 16- *el-Murewwihât* (Esintiler).
- 17- *Fi'l-Merwaha we Esbâbi'r-Rîh* (Esinti ve Rüzgârın Sebeplerine Dair).
- 18- *Kitâb fî mâ Teşteriku fîhi'l-Ahlâtu'l-Erbe'a* (Her Dört Salgının Ortak Özellikleri).
- 19- *el-Qarastûn* (Farastûn--Ağırlık ve ölçü birimlerinde umumi bir standart).
- 20- *Kitâb fi'l-İstidlâl bi'n-Nazar ilâ Asnâfi'l-Bewl* (İdrar Çeşitlerinin İncelenmesinden Çıkarımlar).
- 21- *el-Medhal ila'l-Mantiq* (Mantiğa Giriş).
- 22- *el-'Amel bi'l-Kureti'n-Nucûmiyye* (Astrolojik Kürenin Kullanımı).
- 23- *Newâdiru'n-Yûnâniyyîn* (Yunanların Nadir Anekdotları). Onu naçletmiştir.
- 24- *Şerhu Mezâhibi'l-Yûnâniyyîn* (Yunan Öğretilerinin Açıklanması).
- 25- *el-Medhâl ilâ 'İlmi'l-Hendese* (Mühendislik Bilimine Giriş).
- 26- *Risâletuh fî'l-Hidâb* (Boyaya Dair Risâlesi).
- 27- *Risâletuh fî Qawânîni'l-Ağziye* (Beslenmenin Yasaları ile İlgili Risâlesi).
- 28- *Şukûk Kitâb Uqlîdis* (Öklid'in Kitabına Dair Şüpheler).
- 29- *el-Fasd* (Damardan Kan Alma). On sekiz bâbtır.
- 30- *el-Medhal ilâ 'İlmi'n-Nucûm* (Astronomi Bilimine Giriş).
- 31- *el-Hammâm* (Hamam: Banyo).
- 32- *el-Firdews fî't-Târîh* (Tarih Hakkında Firdews).
- 33- *Risâletuh fî İstihrâc Mesâil 'Adediyyât mine'l-Meqali's-Sâlise min Uqlîdis* (Öklid'in üçüncü Kitabındaki Sayı Problemlerine Dair Çözümü).
- 34- *Tefsîruh li Selâs Meqâlât we Nisf min Kitâb Diyûfentas fî'l-Mesâili'l-'Adediyye* (Diofantus'un Sayı Problemleri Hakkındaki Kitaplarında Üç Buçuk Söylevine Dair Eleştiri).¹²⁷

Yuhannâ b. Mâseweyh

O, Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Mâseweyh'tır. Kendisi üstün ahlaklı, krallar nezdinde öncü bir tabip, alim ve musannif (yazar) idi. Me'mûn, Mu'tasım, Wâsiq ve Mutewekkil'in hizmetinde bulundu.

el-Hakîmî'nin hattından okudum. Dedi ki: Nedîm İbn Hamdûn, Mutewekkil'in huzurunda İbn Mâseweyh ile alay etti. İbn Mâseweyh ona dedi ki: "Sendeki cehaletin yerine akıl olsaydı; sonra bu (akıl), yüz papuçtardan böceğine bölüştürülseydi, onların her biri Aristâtâlîsten daha akıllı olurlardı."¹²⁸

Yahyâ b. Mâseweyh (*****) vefat etmiştir.¹²⁹

¹²⁷ Bkz. Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 262; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 244-245; Ramadân Şeşen, *Fihrist Mahtûtâti't-Tıbbi'l-İslâmî*, s. 314-315; F. Sezgin, *GAS*, III, 270-274; V, 285-286; VI, 180-182.

¹²⁸ Asıl Nüshanın kenarına [نادرة] kelimesi yazılmıştır.

¹²⁹ *Yuhannâ b. Mâseweyh* [يوحنا بن ماسويه]: Cundeysâbûr Okulununun tabiplerinden biridir. Hicri üçüncü/miladi dokuzuncu asırda Bağdad'a hicret etti. Burada bir Bîmâristân (hastane) kurdu. Abbasi Hükümdarı Me'mûn onu 215/830 senesinde Beytu'l-Hikme'nin başkanı olarak tayin etti. İlminin yanında qadîm tıp kitaplarını Arapçaya tercüme etmekle ünlenmiştir. Huneyn b. İshâq onun öğrencilerinden

Onun bazı kitapları:

- 1- *el-Kemâl we't-Temâm* (Yetkinlik ve Tamamlama).
- 2- *el-Kâmil* (Mükemmel).
- 3- *el-Hammâm* (Hamam: Banyo).
- 4- *Def' Darari'l-Ağziye* (Gıdaların Zararlarını Bertaraf Etme).
- 5- *el-İshâl* (İshâl).
- 6- *'Îlâcu's-Sudâ'* (Baş Ağrısı Tedavisi).
- 7- *es-Sidr we'd-Duwâr* (Uyuşukluk ve Sersemlik).
- 8- *Lime İmtene'a'l-Etibbâ min 'Îlâci'l-Hawâmil fî Ba'd Şuhûr Hamlihinne* (Tabipler Neden Hamileleri Hamileliklerinin Bazı Aylarında Tedavi Etmekten Sakınırlar?).
- 9- *Mihnetu't-Tabîb* (Tabibin Sınavı: Çilesi).
- 10- *Mecessetu'l-'Urûq* (Damarların Hisssedilmesi/Bulunması).
- 11- *es-Sawt we'l-Bahha* (Ses ve Ses Kısıklığı).
- 12- *Mâu'ş-Şa'îr* (Arpa Suyu).
- 13- *el-Fasd we'l-Hicâme* (Damardan Kan Alma ve Hacamet).
- 14- *el-Mirra's-Sewdâ* (Kara Safra -Öd-).
- 15- *'Îlâcu'n-Nisâi'l-Lâtî lâ Yahbelne* (Hamile Kalamayan Kadınların Tedavisi).
- 16- *es-Siwâk we's-Senûnât* (Misvak ve Diş Macunları).
- 17- *İslâh el-Edwiyeti'l-Mushile* (İshal İlaçlarının Yapımı).
- 18- *el-Hummiyyât* (Ateşli Hastalıklar –Hummalar-); müşeccer¹³⁰ şeklindedir.
- 19- *el-Qawlunc* (Kolik veya genel manada Sirt Ağrısı).
- 20- *Kitâb* (*****).¹³¹

biriydi. 243/857 senesinde vefat etmiştir. Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 380-391; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 175-183; İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etibbâ we'l-Hukemâ*, s. 65-66; Sâ'id el-Endelüsî, *et-Ta'rîf bi-Tabaqâti'l-Umem*, 191; İbn el-'İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 131-132; es-Safedî, *el-Wâfi bi'l-Wefeyât*, XXIX, 61-64; İbn Fadlullah el-'Umerî, *Mesâliku'l-Ebsâr*, IX, 288-301. F. Sezgin, İslam Tıbbî Dizisi içinde yer alan seçkisinde onunla ilgili araştırma ve incelemeleri derleyip “*Yuhannâ b. Mâseweyh Nusûs we Dirâsât*” adıyla neşretmiştir.

¹³⁰ (Müşeccer) [المشجر]: Ağaç biçimi verilmiş şey manasına gelir. Bu, Arap edebiyatında gövde ve dalları ile ağaç biçiminde düzenlenmiş bir nazım türünün adıdır ve beyitleri ağaç dalları gibi birbirine girdiği için bu adı almıştır. Sözlük biliminde müşeccer eş anlamlılık, çok anlamlılık ve bazan da karşıt anlamlılık yoluyla kelimelerin zincirleme olarak birbiriyle açıklandığı telif türüdür. Birbiriyle açıklanan kelimeler iç içe girip ağaç dalları gibi girift bir kompozisyon oluşturduğu için “müşeccer, mudâhal, mutedâhal” diye anılmıştır. Bu tür önce qasîde alanında kullanılsa da daha sonra diğer ilim dallarında da kullanılmış olup ahlak, siyaset ve tıbbâ kadar değişik alanlarda yaygınlık kazanmıştır.

Müşeccer sözlük alanında zamanımıza ulaşan ilk eser Gulâmu Sa'leb'in *Kitâbu'l-Mudâhal fî Garîbi'l-Luğa*'sıdır. Otuz bölümden meydana gelen bu kitap, müellifi tarafından şerh edilmiştir. Gulâmu Sa'leb'i, *Şeceru'd-Dur* adlı eseriyle öğrencisi Ebu't-Tayyib el-Lugavî takip eder. Bir mukaddime ile altı bölümden oluşan eserde bölümler “şecere” ile ifade edilir ve her bir şecerede 100 kelime açıklanır, son şecerede de 500 kelime yer alır. Sözlükte şiirlerden seçilmiş 130 şahid zikredilir. Eşterküni'nin *el-Müsel'sel*'i bu türün günümüze ulaşan üçüncü eseridir.

Müşeccer türü eserler lafız ve anlam zenginliği sağlayarak dilin gelişmesine imkân verdiği gibi okuyucuya kullanılanlarla birlikte az kullanılan (garîb) veya kullanılmayan (nâdir, mehcûr, metrûk) kelimeleri öğrenme kolaylığı da sağlar.

Yahyâ b. Serâbyûn

Onun bütün telifleri Süryanicedir. Kendisi Sadr-i Devlette (Devletin ilk döneminde) yaşadı. Onun tıpla ilgili iki kitabı Arapçaya çevrilmiştir.

Bunlar da *Kunnâş Yûhanna 'l-Kebîr*; on iki maqâledir; onu ? naqletmiştir.

el-Kunnâşu 's-Sağîr; yedi maqâledir.¹³²

Ali b. Rabben¹³³

Ebu'l-Hasan Ali [b. Reben, o da]¹³⁴ b. Sehl et-Taberî.¹³⁵ Kendisi Mâzyâr b. Qârin için yazdı. Mu'tasım sayesinde Müslüman olunca onu kendisine yaklaştırdı ve Hazrete üstünlüğü belirgin hale geldi. Mutewekkil de onu nedimleri arasına aldı. Edebiyat alanında önemli yeri vardı.¹³⁶

Onun bazı kitapları:¹³⁷

1- *Firdewsu 'l-Hikme (Bilgelik Firdewsi)*. Onu yedi kategoriye ayırmıştır. Bu kategoriler otuz maqâleyi içermektedir. Maqâleler de üç yüz altmış (360) babı ihtiva etmektedir.

2- *Tuhfetu 'l-Mulûk (Hükümdarlara Hediye)*.¹³⁸

3- *Kunnâşu 'l-Hadra (Yeşil Ana İlkeler)*.

¹³¹ Bkz. F. Sezgin, GAS, III, 231-236; Ramadân Şeşen, *Fihristu Mahtûtâtî 't-Tıbbî 'l-İslâmî*, s. 88. Öğrencisi Huneyn b. İshâq kendisinin meclislerine (derslerine) devam edemez duruma düştüğünde ona gönderdiği *el-Fusûlu 'l-Hikemiyye we 'n-Newâdiri 't-Tıbbiyye* adlı kitabının bir el yazması, İbn Culcul'un *Tabaqâtu 'l-Etibbâ we 'l-Hukemâ* adlı eserinin el yazmasının sonunda yer almıştır. Bu eser Mısır Buhayra Ahmed Hayri Bek Kütüphanesinde mevcuttur. Mısır Milli Kütüphanesinde bunun fotostat bir kopyası 5636L/2 numarada muhafaza edilmektedir.

¹³² Yahyâ (Yûhannâ) b. (Serâfyûn): Babası Serâbyûn, el-Cezîre Bölgesi içinde yer alan Raqqa'ya yakın bir köy olan Bâcermâ ehliendir. Onun *Küçük Kunnâş*'ı daha meşhurdur. Onu *KâTıbbî 'l-Hadîsî*, Doktor Ebu'l-Hasan b. Nefis için 318/930 senesinde naqletmiştir. Bu, ibare açısından el-Hasan b. el-Behlûl el-Ewânî et-Taberhânî tarafından yapılan naqilden daha güzeldir. Bu eseri Ebu'l-Bişr Mattâ b. Yûnus da naqletmiştir. Sabî b. İbrahim b. Zehrûn da onun *Kunnâş*ından birkaç maqâle düzeltmiştir. Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, II, 314; Qıftî, *Târîhu 'l-Hukemâ*, s. 380; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu 'l-Enbâ*, 1, 175-183.

¹³³ Asıl ve diğer Nüşhalarda [علي بن ربل] şeklinde, yani "lâm" ile yazılmıştır. Bu en-Nedîm'in bir vehmidir.

¹³⁴ Bu kısım, el-Qıftî'nin en-Nedîm'den naqlettiği açıklamadan alındı.

¹³⁵ *Rebben* [رببن]: Sehl'in diğer adıdır. Çünkü kendisi Yahudilerin çıkar ve maslahatını gözeten, onların işlerini gören sorumlu kişiydi. Ali b. Rebben, 247/861 senesinde vefat etmiştir. Bkz. Qıftî, *Târîhu 'l-Hukemâ*, s. 187, 231; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu 'l-Enbâ*, 1, 309; Sâ'id el-Endelûsî, *et-Ta'rif bi-Tabaqâti 'l-Umem*, 191. F. Sezgin, İslam Tıbbî Dizisi içinde yer alan seçkisinde onunla ilgili araştırma ve incelemeleri derleyip " *Ali uhannâ b. Rebben Nusûs we Dirâsât*" adıyla neşretmiştir (Frankfurt 1996).

¹³⁶ Bkz. Qıftî, *Târîhu 'l-Hukemâ*, s. 231 (en-Nedîm'den naqlen); İbn Fadlullâh el-'Umerî, *Mesâliku 'l-Ebsâr*, IX, 311-356 (en-Nedîm'den naqlen).

¹³⁷ Bu konuda bkz. Ramadân Şeşen, *Fihristu Mahtûtâtî 't-Tıbbî 'l-İslâmî*, s. 130; F. Sezgin, GAS, III, 236-240. Onun müellefatından neşredilenler arasında: *Firdews el-Hikme, Kitâb ed-Dîn we 'd-Dewle, Kitâb er-Red 'alâ 'n-Nasârâ* gibi eserleri yer almaktadır.

¹³⁸ *Tuhfe* [تحفة]: Hediye, mücevher, kıymetli taş, sanat eseri, eşsiz sanat eseri manalarına gelir.

4- *Menâfi 'il-At'ime we'l-Eşribe we'l-'Aqâqîr* (Yiyecek, İçecek ve İlaçların Faydaları).¹³⁹

5- *Hıfzu's-Sıhha* (Sağlığı Koruma).

6- *Kitâb fi'r-Ruqâ* (Efsunlar).¹⁴⁰

7- *Kitâbu'l-Kunnâşi's-Sağîr* (Küçük Ana İlkeler); yedi maqâledir

8- *Kitâbu'l-Hicâme (Hacamat)*.¹⁴¹

İsâ b. Masse

Öncü Tabiplerdendir.

Onun bazı kitapları:

1- *Quwa'l-Ağziye* (Gıdaların Besin değerleri).

2- *Men lâ Yahduruhu Tabîb* (Tabip Bulamayanlara).¹⁴²

Cûrcis

Ebû Buhtîşuyû'. Kendisi Sadr-i Devlette (Devletin ilk döneminde) yaşadı.

Onun bazı kitapları:

el-Kunnâş (Ana İlkeler); tanınan, bilinen bir kitaptır.¹⁴³

Selmeweyh b. Bunân

Üstün yetenekli, öncü bir kişiydi. Mu'tasım'a hizmet etti ve onun has adamlarından biri oldu. Öyle ki, Selmeweyh öldüğünde Mu'tasım şöyle demiştir: Ben onun ardından gideceğim. Çünkü o, hayatımı ayakta tutan ve bedenimi düzene koyan kişiydi.¹⁴⁴

Kitapları vardır. (*****).

[...] ¹⁴⁵ Buhtîşû' [b. Cûrcis] ¹⁴⁶

Künyesi Ebu Cibrîl'dir. Kendisi de maruf ve meşhur olan İbn Cibrîl'dir. Hükümdarlar nezdinde önde gelen bir adamdı. Reşîd, Emîn, Me'mûn, Mu'tasım, Wâsiq ve Mutewekkil'e

¹³⁹ Asıl Nüshanın burasında üç satırlık bir boşluk yer alır.

¹⁴⁰ *Ruqâ* [الرقي]: Ruqye'nin çoğulu. Bu da yerine göre, büyü, efsun, bir şeyler okuyup üfleme ve dualar, tazarrular manasına gelir.

¹⁴¹ Bu kısım, İbn Ebû Usaybi'a, '*Uyûnu'l-Enbâ*'ından alınmıştır.

¹⁴² Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 246.

¹⁴³ Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 158-160.

¹⁴⁴ Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, 100-101; İbn Ebû Useybi'a, '*Uyûnu'l-Enbâ*', 1, 164-170; İbnü'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s.140; F. Sezgin, GAS, III, 227.

¹⁴⁵ Asıl Nüshanın burasında sayfa başından itibaren dört satırlık bir boşluk vardır.

¹⁴⁶ Bu kısım el-Qıftî'den alındı.

hizmet etmiştir. Tıpla başkasının kazanamadığı kadar kazanmıştır. Halîfeler, çocuklarının anneleri konusunda ona güvenirdi. Onun haberleri meşhurdur.¹⁴⁷

Kitapları vardır. Onlardan biri:

et-Tezkire (Hatırlatma –veya Hâfıza-). Bunu oğlu Cibrîl için yapmıştır.

Mesîh ed-Dimeşqî

O, Ebû'l-Hasan'dır. Kendisi hakkında bundan başka bir şey bilinmemektedir.¹⁴⁸

Kitapları vardır. (*****).¹⁴⁹

Ehrun el-Qass

Sadr-ı Devlette (Devletin ilk döneminde) yaşadı. Kendi kitabını Süryanice yapmıştır (yazmıştır). Mâsercîs onu naqletmiştir (Arapçaya aktarmıştır).

Kitapları vardır. Onlardan biri:

el-Kunnâş (Ana İlkeler). Onu otuz maqâle şeklinde düzenlemiştir. Mâsercîs de ona iki maqâle ilave etmiştir.¹⁵⁰

Mâsercîs

Tabiplerdendir. Süryaniceden Arapçaya naqiller yapardı.

Onun bazı kitapları:

1- *Quwâ'l-At'ime we Menâfi'uhâ we Medârruhâ (Yiyeceklerin Besin Değerleri: Faydaları ve Zararları)*.

2- *Quwâ'l-'Aqâqîr we-Menâfi'uhâ we Medârruhâ*¹⁵¹ (İlaçların Etkileri: Faydaları ve Zararları).¹⁵²

Sâbûr b. Sehl

Cundeysâbûr Hastanesinin sahibidir. Kendisi üstün yetenekli, bilgin, öncü bir zat idi.

Onun bazı kitapları:

1- *el-Aqrâbâzîn*.¹⁵³ Bu, hastanelerde ve eczaneler dükkânlarında bir müracaat kitabıydı.

¹⁴⁷ Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, 100-101, 132-146 (Bahtîşû' b. Cûrcis, Cundeysâbûr ehliindedir. Sürekli burada iqamet etmiş ve Mâristân'da (Hastane) kalmıştır. Mehdî'nin dönemine kadar bu görevine devam etmiştir. Kendisi ne Seffâh'ı ne Mansûr'u görmüştür. Sadece onun babası Mansûr'u görmüş ve onu tedavi etmiştir); İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 127-138; İbnü'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s.130-131; F. Sezgin, *GAS*, III, 226-227; Ramadân Şeşen, *Fihrist Mahtûtâtî't-Tıbbî'l-İslâmî*, s. 146.

¹⁴⁸ Bu zat, İsa b. el-Hakem ed-Dimeşqî'dir. Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, 249-250; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 120-121; F. Sezgin, *GAS*, III, 227-228.

¹⁴⁹ Asıl Nüşhanın burasında iki satırlık bir boşluk vardır.

¹⁵⁰ Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, 80 (en-Nedîm'den naqlen); İbnü'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 92,-112.

¹⁵¹ Asıl Nüşhanın sol iç tarafının kenarında [عروض نهاية الكراسة السابعة والعشرين] (*Karşılaştırıldı. Yirmi Yedinci Fasikül'ün sonu*) yazılıdır.

¹⁵² Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 324-326; İbnü'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 111-112; İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etibbâ we'l-Hukemâ*; F. Sezgin, *GAS*, III, 206-207.

2- *Quwâ'l-At'ime we-Menâfi'uhâ we Medârruhâ (Yiyeceklerin Besin Değerleri: Faydaları ve Zararları).*

Sâbûr b. Sehl iki yüz elli beş senesinin Zilhicce ayından dokuz gün kala pazartesi günü vefat etmiştir. Kendisi bir Hristiyandı.¹⁵⁴

İbn Qustantîn

Adı İsa, künyesi Ebu Musa idi. Tabiplerin en iyilerindendi.

Kitapları vardı. Onlardan biri:

*el-Bewâsîr we 'İleluhâ we 'Îlâcuhâ (Basur: Sebepleri ve İlaçları).*¹⁵⁵

İsa b. Mâsercîs¹⁵⁶

Kitapları vardı. Onlardan bazıları:

1- *el-Elwân (Renkler)*

2- *er-Rewâih we't-Tu'ûm (Kokular ve Tatlar).*¹⁵⁷

¹⁵³ (*Akrâbâzin*) [أقربازين]: İslâm tıbbında ilaç formüllerini ihtiva eden el kitaplarının genel adı; kodeks. *Akrâbâzin* Arapça'ya Grekçe grafidion "kitapçık" kelimesinin Süryani diline geçmiş şekli olan "grafazin" kelimesinden alınmıştır. Bugün Batı dillerinde kullanılan "codex" ve "pharmacopoeia" kelimelerinin karşılığıdır. Bu kitaplar hekimlerin devamlı surette başvurdukları birer kaynak eser olmaları sebebiyle cep, kuşak, çizme ve çanta gibi yerlerde kolaylıkla taşınabilmeleri için genellikle dar, uzun ve küçük boyutlarda yazılmışlardır.

Akrâbâzin "tıbbî formüller" mahiyetinde olup bilhassa mürekkep ilaç formüllerini içerir. Bunlar muhtelif yazarlardan toplanmışlar ve farmasötik şekillerine veya farmakolojik etkilerine göre gruplandırılmışlardır. Her mürekkep ilaç için, ihtiva ettiği etkili maddeler, miktarları, yapılış şekli, etkileri, kullanıldığı yerler ve alınacağı dozlar ayrı ayrı gösterilmiştir. *Akrâbâzin*lerde ilaçlar genellikle müfred (birleşik olmayan) ilaçlar, tiryaklar, müşhiller, lavmanlar, kurslar, dewaşir (müshil ve kabızlar), tozlar, şuruplar, merhemler, yağlar ve yakılar, fitiller, göz ilaçları, haplar, macunlar, mahlûlât (çözeltiler), iksirler ve panzehirler şeklinde bölümlere ayrılmışlardır.

İslam tıbbında ilk müstakil *Akrâbâzin* IX. yüzyılın ortalarında, Abbasî Hükümdarı Mutewekkil zamanında, özellikle ilaç yapmadaki başarısıyla şöhret kazanan Sâbûr b. Sehl el-Kûsec (255/869) tarafından yazılmıştır. Cundeysâbûr Bîmaristanı'nda tabip olduğu bilinen Sâbûr b. Sehl'in *Kitabu'l-Aqrâbâzin el-Kebîr* adını taşıyan ve *on yedi bâbdan* meydana gelen bu eseri, yaklaşık üç asır süreyle en güvenilir *Aqrâbâzin* olarak kabul edilmiştir. Sâbûr b. Sehl'in eserinin yerini, zamanının en büyük tıp otoritelerinden olduğu bilinen Adudî Bimaristanı hekimlerinden Reîsu'l-Ettibbâ Emiru'd-Devle İbnu'l-Tilmîz el-Bağdadî'nin (560/1165) ünlü eseri "*el-aqrâbâzin*" almıştır. Konuyla ilgili birçok eseri bulunan Necîbuddîn es-Semerkindî'nin (619/1222) on dokuz baddan oluşan *Aqrâbâzin*'i de XIII. yüzyıla ait önemli eserlerden biridir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de pek çok *aqrâbâzin* yazılmıştır. Bunlar genellikle Arapça veya Farsça eserlerden tercüme olup tercüme yapanlar kendi görüş ve deneylerinin sonuçlarını da eklemişlerdir. Geredeli İshâq b. Murad, Amasyalı Sabuncuoğlu Şerefeddin, Halepli Salih b. Nasrullah, ömer Şifai ve Bursalı Ali'nin *aqrâbâzin*leri bunların en ünlülerinden olup yazma nüshaları bol miktarda mevcuttur.

¹⁵⁴ Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 207; İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 147 (en-Nedîm'den naqlen); İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 161; F. Sezgin, *GAS*, III, 244.

¹⁵⁵ Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 247; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 161; İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 147 (en-Nedîm'den naqlen); F. Sezgin, *GAS*, III, 244.

¹⁵⁶ Asıl Nüşhada [ماسر جيس] yerine [ماسر جيس] şeklindedir.

¹⁵⁷ Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 247; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 204; F. Sezgin, *GAS*, III, 242.

İsa b. Ali

Huneyn'in öğrencilerindendir. Seçkin biriydi.

Kitapları vardı. Onlardan biri:

el-Menâfi' el-Letî Tustefâd min A'dâ' el-Hayewân (Hayvanların Organlarından Elde Edilen Faydalar).¹⁵⁸

Hubeyş b. el-Hasan el-A'sem

Hıristiyandı. Huneyn'in öğrencilerinden olup Süryaniceden Arapçaya nakil yapanlardan biriydi. Huneyn, onu öne çıkarır, ona saygı gösterir, güzel sıfatlarla iltifat eder ve nakline rıza gösterirdi.¹⁵⁹

Kitapları vardı. Naqlettiğinden başka bir kitabı:

ez-Ziyâde fi'l-Mesâil el-Letî li-Huneyn (Huneyn'in el-Mesâiline İlave).¹⁶⁰

İsâ b. Yahyâ b. İbrahim

Huneyn'in öğrencilerindendir. İyi derecede naqil (tercüme) yapanlardan biridir. Onun naqil yaptığı kitaplar dışında kendisine mahsus kitapları vardır: *Kitâb* (*****).¹⁶¹

Tabip et-Tayfûrî

Huneyn, onun için tıpla ilgili bir kaç kitabı naqlletmiştir (Arapçaya aktarmıştır). Kendisi öncü bir adamdı ve üstün yetenekli bir kişiydi. Halifelere hizmet etmiştir.¹⁶²

Kitapları vardır.¹⁶³

el-Halâcî

Bu zat, Yahyâ b. Ebû Hakîm diye tanınmıştır. Mu'tedid'i tedavi edenlerden biridir.

Kitapları vardır. Onlardan biri:

¹⁵⁸ Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 247; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 203.

¹⁵⁹ *Hubeyş*, Huneyn'in kızkardeşinin oğluydu. el-Qıftî, Huneyn'in bahtiyarlıklarından biri de Hubeyş'in onunla beraber olmasıydı. Bu nedenle Hubeyş'in naqllettiklerinin çoğu, Huneyn'e mal edilmiştir. Cehalette derinleşenler, nerede qadim kitapların bir tercümesini ve onun müterciminin "Hubeyş" olduğunu görseler hemen müstensihin bunu yanlış yazdığına karar verir, bunun bir tashif olduğunu düşünür ve hemen "Huneyn" yaparlardı. Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 177; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 202; İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 145-146; *el-Fihrist (Eymen)*, II, 276-277.

¹⁶⁰ İbn Ebû Usaybi'a, Hubeyş'in şu kitaplarından da bahseder: 1- *Kitâb Islâh el-Edwiye el-Mushile*, 2- *Kitâbu Edwiyeti'l-Mufrede*, 3- *Kitâbu'l-Ağziye*, 4- *Kitâb fi'l-İstisqâ*, 5- *Meqâle fi'n-Nabd ala Cihet et-Taqsîm*. Bkz. *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 202.

¹⁶¹ Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 247; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 203.

¹⁶² *et-Teyfûrî* [الطيفوري]: Adı, İsrâîl b. Zekeriyâ idi. el-Feth b. Hâqân'ın doktoruydu. Tıp sanatında önde gelen biriydi. Halifeler katında çok değerliydi. Özellikle Abbâsî hükümdarı Mutewekkil nezdinde çok önemli bir yere sahipti. Onun dedesine et-Tayfûrî laqabı verilmişti. Çünkü Tayfûr'un doktoruydu. Tayfûr ise, Hâdî ve Reşîd'in annesi olan el-Hayzurân'ın mevlasıydı. Bzk. İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Hukemâ we'l-Etibbâ*, s. 70; Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 218; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 157-158; İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 145.

¹⁶³ Asıl Nüşhanın burasında bir satırlık bir boşluk vardır.

Tedbîru'l-Ebdâni'n-Nehîfeti'l-Letî qad Galebet Aleyha's-Safrâ' (Safranın Ele Geçirdiği Zayıf Bedenlerin Tedavisi). Bu eseri, Mu'tedid için telif etmiştir.¹⁶⁴

İbn Sahârbuht

Ad, İsa'dır. Cundeysâbûr ehliendir.

Kitapları vardır. Onlardan biri:

Quwa'l-Edwiyeti'l-Mufrede (Basit İlaçların Etkileri). Alfabetiktir.¹⁶⁵

İbn Mâhân

“Ya'qûb es-Sîrâfî” diye tanınmıştır. Onun ne zaman yaşadığı bilinmemektedir.¹⁶⁶

Kitapları vardır. Onlardan biri:

es-Sefer we'l-Hader fi't-Tıbb (Tıpta Yolculuk ve Normal Hayat); hoş bir kitaptır.

Huneyn'den Sonraki Sıralamaya Döndük

Bundan önce anlatmamız gerekenleri anlattık. Çünkü onlar ilim ve zaman bakımından birbirlerine yakın idiler. Onlardan sonra Huneyn'in ardından gelenleri zikredeceğiz. Zira o, kendi kuşağında reisliği deruhte eden kişiydi.

İshâq b. Huneyn

Ebû Ya'qûb İshâq b. Huneyn. Yunanca ile Süryanice'den Arapça'ya doğru aktarmada ve fazilette babası gibiydi. Arapça'yı fasih konuşurdu. Bu hususta babasından ilerideydi. Babasının hizmet ettiği halifelere ve reislere kendisi de hizmet etti. [Son zamanlarında]¹⁶⁷ el-Qâsim b. Ubeydullah'a¹⁶⁸ yöneldi. Onun güzide adamları arasında yer aldı ve en önde gelen yakınlarından biri oldu. Ona sırlarını bildirirdi. Ömrünün sonlarında felç oldu ve bu hastalıkla öldü.

İki yüz doksan sekiz (298) senesinin Rebî'u'l-Âhir ayında vefat etti.¹⁶⁹

Aktardığı qadim kitapların dışında kitapları vardır. Bazıları:

1- *el-Edwiyetu'l-Mufrede ala'l-Hurûf (Basit İlaçlar Alfabetik Olarak)*.

2- *el-Kunnâş (Temel İlkeler)*; ince bir kitaptır.

3- *Târîhu'l-Etibbâ (Tabipler Tarihi)*.

¹⁶⁴ Bkz. İbn Ebû Useybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 103. F. Sezgin, *GAS*, III, 263.

¹⁶⁵ Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 247; İbn Ebû Useybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 103. F. Sezgin, *GAS*, III, 243.

¹⁶⁶ Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 278; İbn Ebû Useybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 203.

¹⁶⁷ Bu ifade en-Nedîm'in bundan önce Altıncı Maqâlenin İkinci Fenninin sonlarında “İshâq b. Huneyn”e ayırdığı biyografiden alındı. Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, II, 266.

¹⁶⁸ Ebu'l-Hasan el-Qâsim b. Ubeydullah b. Suleymân b. Wehb el-Hârisî: Vezir oğlu, vezir oğlu, vezir. Önce Mu'tedid için vezirlik yapmıştır. Sonra da oğlu Muktefi'nin veziri olmuştur. Genç yaşta 291/904 senesinde vefat etmiştir. Bkz. es-Safedî, *el-Wâfî bi'l-Wefeyât*, XXIV, 128-130.

¹⁶⁹ Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 80; İbn Ebû Useybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 200-201; el-Beyhaqî, *Târîh Hukema'l-İslâm*, s. 18-19; Sâ'id el-Endelüsî, *et-Ta'rif bi-Tabaqâti'l-Umem*, s. 192-193; İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 145; İbn Hallikân, *Wefeyât el-A'yân*, I, 205-207; İbn Fadlullâh el-'Umerî, *Mesâliku'l-Ebsâr*, IX, 305-306; es-Safedî, *el-Wâfî bi'l-Wefeyât*, VIII, 410-411; eş-Şehrezûrî, *Nuzhetu'l-Erwâh*, s. 292-293.

4- *el-Edwiyetu'l-Mufrede (Basit İlaçlar)*; hoş bir kitaptır; alfabetiktir.¹⁷⁰

Ebû Usman ed-Dimaşqî

O, [Ebû Usmân] Sa'îd b. Ya'qûb ed-Dimaşqî'dir. İyi¹⁷¹ derecede naqil yapan kişilerdendir. Ali b. Musa'ya yönelmişti.¹⁷²

Onun aktardığı kitaplar dışında kendisine mahsus kitapları vardır.¹⁷³

es-Sâhir

Adı, Yûsuf'tur. (*****). Muktefî döneminde yaşamıştır.¹⁷⁴

Kitapları vardır. Onlardan biri:

el-Kunnâş (Temel Kurallar). [Bu onun adıyla tanınan ve kendisine nispet edilen kitaptır].¹⁷⁵

er-Râzî

Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî. Rey ehliindedir. Zamanının biricigi ve asrının eşsiziydi. Qudemânın ilimlerinde, özellikle tıpta maharet kazandı. Ülkeleri dolaşırđı.¹⁷⁶ Mansûr b. İshâq¹⁷⁷ ile dostluğu vardı. Onun için "el-Mansûrî" kitabını telif etmiştir.¹⁷⁸

¹⁷⁰ Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, II, 267 (Vezir Ebû'l-Huseyn el-Qâsim b. Ubeydullah b. Suleyman b. Wehb için *Tabaqâtu'l-Etibbâ ve'l-Felâsife* adlı eserini 290 senesinde telif etmiştir); F. Sezgin, GAS, III, 267-268; Ramadân Şeşen, *Fihrist Mahtûtâtı't-Tıbbi'l-İslâmî*, s. 133-134.

¹⁷¹ Leiden ve F1 Nüshalarında [المجودين] yerine [المحدثين] ifadesi yazılıdır.

¹⁷² Bkz. Ebû Suleymân es-Sicistânî, *Siwânu'l-Hikme*, s. 303-304; eş-Şehrezûrî, *Nuzhetu'l-Erwâh*, s. 294-295; Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 409; İbn Ebû Useybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 234.

¹⁷³ Asıl Nüshanın burasında sayfanın geri kalan kısmında dört satırlık bir boşluk vardır.

¹⁷⁴ Bu kişi [القسن] (*Papaz*) diye tanınır. Muktefî döneminde (hicri 289-295) epey ünlenmiş bir tabip idi. (es-Sâhir) [الساھر] laqabı da vardır. Çünkü kendisi geceleri genelde uyumaz; çok az bir zamanda dinlenirdi. Onun: "Uyku, ölümün bir benzeridir. Tabip ise, hayat için çaba gösterir, onun başkasına fayda vermesi için çalışır. Öyleyse neden ölümü öncelikle istesin ki... Uykudan elde edilmesi gereken beden dinlenmesidir. Bu ise üç saattir veya biraz fazlasıdır" aforizması meşhurdur. Kimisi ise, ona "es-Sâhir" denmesinin nedeni, başının ön tarafında bir kanser yarası vardı. Bu onu uyumaktan alıkoyuyordu. Bu nedenle ona "es-Sâhir" laqabı verilmişti, der. Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 392; İbn Ebû Useybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 203; İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 154.

¹⁷⁵ Bu ibare, Nüshanın hattından başka bir yazıyla yazılmıştır.

¹⁷⁶ *Ebu Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî*: Büyük İslam Felsefecilerinden en özgür düşünen müfekkiri idi. Kendisi hem tabip, hem filozof hem de kimyacıydı. Latin dünyası onu, "Rhazes" diye tanımıştır. Rey şehrinde 5 Şa'bân 313/25 Ekim 925 senesinde vefat etmiştir. Hâlid el-Harbî, onun hakkında *er-Râzî et-Tabîb ve Eseruh fî Târîhi'l-İlmi'l-Arabî* adıyla bir kitap yazıp 1999'da İskenderiye'de neşretmiştir. F. Sezgin de, onunla ilgili araştırmaları *Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî (v.313/925) Nusûs ve Dirâsât 1-4* adıyla *İslam Tıbbî Dizisi 24-27* içinde neşretmiştir (Frankfurt 1996). Ayrıca bkz. el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 271-277; İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etibbâ ve'l-Hukemâ*, s. 77-80; İbn Ebû Useybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 309-321; el-Beyhaqî, *Târîh Hukemâ el-İslâm*, s. 51-52; Sâ'id el-Endelusî, *et-Ta'rîf bi-Tabaqâti'l-Umem*, s. 221-222; İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 158; İbn Hallikân, *Wefeyâtu'l-A'yân*, V, 157-161; İbn Fadlullâh el-'Umerî, *Mesâliku'l-Ebsâr*, IX, 41-45; es-Safedî, *el-Wâfî bi'l-Wefeyât*, VIII, 75-77; *Nuket el-Hemyân*, 249-250; İbn Enceb, *ed-Durru's-Semîn*, I, 102-106; eş-Şehrezûrî, *Nuzhetu'l-Erwâh*, s. 295-296; ez-Zehabî, *Siyeru'l-Âlami'n-Nubelâ*, XIV, 354-355. İlerde de tekrar gelecek. Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, II, 459-460.

Muhammed b. el-Hasan el-Werrâq bana dedi ki: Rey ehlerinden piri fani olan bir adam bana dedi ki: Ben ona er-Râzî'yi sormuştum; O da, sepet gibi büyük başlı bir adamdı. Meclisine oturur. Onun altında öğrencileri, onların altında onların öğrencileri, onların da altında başka öğrenciler otururdu. Bu adam gelir, ilk bulduğunu karşılaştıklarına tasvir ederdi. Eğer onlar bu konuda bilgi sahibi iseler, onlarla devam ederdi. Yoksa onları geçer başkasına giderdi. Râzî, onların isabet edememeleri durumunda konuşurdu.

Râzî, cömert, kibar ve insanlara iyilik yapan biriydi. Fakirlere ve hastalara şefkatle yaklaşırdı. Hatta onlara ücret ihsan eder ve bakardı. Dedi ki: sürekli olarak kayıt ve kopyalamayla meşguldü. Ne zaman yanına gitsem onun istinsah ile meşgul olduğunu müşahede ederdim. Ya karalama yapıyor ya da kopyasını çekiyordu. Çok bâqillâ¹⁷⁹ yediği için gözleri devamlı yaşarıyordu. Ömrünün sonunda kör oldu.¹⁸⁰

Kendisi felsefeyi, el-Belhî'nin yanında okuduğunu söylerdi.

el-Belhî'nin¹⁸¹ Felsefesi ile İlgili Haberler

Bu kişi Belh ehliydendi. Ülke ülke dolaşır, yeryüzünde seyahat ederdi. Felsefe ve kadim bilimler hakkındaki marifeti mükemmeldi. er-Râzî'nin bu konuda onun kitaplarını kendisine mâl ettiği de söylenmiştir.¹⁸² Onun el yazısından pek çok ilimle ilgili çok şey gördüm. Bunlar, Müsveddeler ve ilkelerdir. Bunlardan, insanlar için, tam bir kitap çıkmamıştır. Kitaplarının Horasan'da olduğu söylenmiştir.¹⁸³

Râzî zamanında yaşamıştır.

Şehîd b. el-Huseyn olarak Bilinen Adam

Künyesi Ebu'l-Hasan'dır. Bu zat, ilimde Râzî'nin felsefesinin izini takip etmiştir.¹⁸⁴ Bu adamın tasnif edilmiş birçok kitabı vardır. Kendisiyle er-Râzî arasında birtakım münazaralar (polemikler) olmuştur. Her birinin diğerine yönelik tenkitleri vardır.¹⁸⁵

er-Râzî'nin Tasnif Ettiği Kitaplar

Fihristinde Nakledilenler:

¹⁷⁷ Asıl Nüshada [Mansûr b. İsmâil] diye kayıtlıdır. Bu ise apaçık bir hatadır. Bu hatayı el-Qıfî ve İbn Ebu Usaybi'a, en-Nedîm'e tabi olarak tekrar etmişlerdir.

¹⁷⁸ er-Râzî'nin kendisi için "*el-Mensûri fi't-Tıbb*" kitabını telif ettiği kişi Emir Ebu Sâlih Mansûr b. İshâq b. Ahmed b. Esed idi. Bu zat, 290-296 (902-908) seneleri arasında Rey valilini yapmıştır. Söz konusu kitabın muqaddimesinde bu bilgi yer aldığı gibi, diğer kaynaklarda ona ulaşmak mümkündür. Bkz. Yâqût, *Mu'cemu'l-Buldân*, III, 122; İbn Hallikân, *Wefeyâtu'l-A'yân*, V, 160.

¹⁷⁹ *Bâqillâ* [الباقلي]: Suriye ve Mısır'da "Fûl", bir çeşit bakla. Ebû Sehl Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Herewî en-Nahwî, *İsfâru'l-Fasîh*, Medîne 1420, I, 164.

¹⁸⁰ Bkz. İbn Ebû Useybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 310-311 (en-Nedîm'den naqlen); el-Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 272-273 (en-Nedîm'den naqlen).

¹⁸¹ Asıl Nüshada bu ibare [فلسفة هذا] şeklinde yazılıdır. İfadenin tespitinde F1 Nüshası esas alındı.

¹⁸² Bir görüşe göre: "Bu konularda onun kitaplarını talep ettiği söylenmiştir."

¹⁸³ Bkz. İbn Ebû Useybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 109.

¹⁸⁴ Dodge'ye göre: "Onun öğrenme felsefesi alel-acele yapmaktı."

¹⁸⁵ Asıl Nüshada bu ifadedden sonra yedi satırlık bir boşluk vardır. Bkz. İbn Ebû Useybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 311.

el-Burhân (Kesin Delil); iki maqâledir. İlk maqâle on yedi fasıldır. İkinci maqâle ise on iki fasıldır.

et-Tıbbu'r-Rûhânî (Ruh Tıbbı -Psikoloji-); yirmi fasıldır.

Fî enne li'l-İnsâni Hâliqan Hakîmen (İnsanın Bilge Bir Yaraticısı Vardır); bir maqâledir.

Sem 'u'l-Keyân (Varlıkların Duyulması); bir maqâledir.

el-Medhal ila'l-Mantıq (Mantığa Giriş). Bu *İsâgûcî* diye bilinen kitaptır.

Cumel Me'ânî Qâtîgûryâs (Kategorinin Manalarının Özeti).

Cumel Me'ânî Enâlutîqa'l-Ûlâ ilâ Tamâmî'l-Qıyasâtî'l-Cumliyye (Eski Analitikler ve Kategorik Tasım'ın Terkibi).

Heyetu'l-'Âlem (Dünyanın Şekli).

er-Red 'alâ Men İsteqalle bi-Fusûli'l-Hendese (Geometrinin -Mühendisliğin- Bölümlerini Önemsemeyenlere Reddiye)

Kitâb el-Lezzet (Lezzet); bir maqâledir.

Fi's-Sebeb fi Qatli Rihi's-Semûm Ekseri'l-Hayewân (Sıcak Rüzgârın -Samyeli- birçok Hayvanı Öldürmesinin Sebebi); bir maqâledir.

Kitâb fi mâ Cerâ Beynehû ve Beyne Sîsi'l-Mennânî (Kendisi ile Sîs el-Mennânî Arasında Geçenler).

Kitâb fi'l-Harîf ve'r-Rabî' (Sonbahar ve İlkbahar).

Kitâb fi'l-Farq Beyne'r-Ru'ya'l-Munzire ve Beyne Sâiri Durûbi'r-Ru'yâ (Uyarıcı Rüya ile Diğer Rüya Şekilleri Arasındaki Fark).¹⁸⁶

eş-Şükûk 'alâ Câlînûs (Câlînûs'a Yöneltilmiş Kuşular).

Keyfiyyât el-İbsâr (Görme Şekli -Görme Usulü-).

er-Red 'ala'n-Nâşî' fi Naqdihi't-Tıb (en-Nâşî'in Tıbbaya Yönelik Tenkidiye Reddiye).

Fi Enne Sina'ate'l-Kimyâ ila'l-Wûcûb Aqrebu minha ila'l-İmtinâ' (Kimya Sanatının Yasaklanmaktan Çok Zorunlu Olmaya Yakın Olduğu).

Muhammed b. İshâq dedi ki: Bunlar on iki kitaptır. Biz kitabımızın ilgili yerlerinde onun tüm eserlerini kaydetmiş bulunuyoruz. Ayrıca onun sanatla ilgili tüm kitaplarını da zikretmiştik. Bunları öğrenmek isteyen onuncu maqâleyi beklesin; *inşâe Allah*.¹⁸⁷

el-Bâh (Cinsel İlişki); bir maqâledir.

el-Mansûrî fi't-Tıb (el-Mansûrî: Tıp Hakkında): Mansûr b. İshâq'a¹⁸⁸ yazılmıştır. On maqâle içermektedir.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Dogye'ye göre: "Tehlike Hayali ile Normal Hayal Türleri Arasındaki Farqlar."

¹⁸⁷ [İnşâe Allah] ifadesi F1 Nüshasında yoktur.

¹⁸⁸ Bu isim Asıl Nüshada [İsmail] şeklinde verilmiştir. Doğrusu bizim tespit ettiğimizdir. Kimliği tespit edilemeyen bir şahıs Asıl Nüshaya yeni bir hat ile şunları ilave etmiştir: [İbn Nûh b. Nasr. Sâ mân Ailesinin hükümdarlarından biridir.] Bu ise apaçık bir hatadır. Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, s. 306

¹⁸⁹ Hazım el-Bekrî es-Siddîqî, "el-Mansûrî fi't-Tıb" kitabını 1987 senesinde Kuveyt'te bulunduğu sırada yayınlamıştır. Bu kitap el-Mahtûtâtü'l Arabiyye Enstitüsü tarafından neşredilmiştir.

el-Hâwî (Büyük Ansiklopedi); bu kitaba *el-Câmî el-Hâsir li-Sinâ'ati't-Tıb (Tıp Sanatına Mahsus En Derli Toplu Kitap)*¹⁹⁰ adı da verilmiştir. Bu kitap on iki kısma ayrılmıştır.

Birinci kısım hastaların tedavisi ve hastalıklar hakkındadır.

İkinci kısım hıfzı sıhha ile ilgilidir.

Üçüncü kısım karaciğer, teşrîh (anatomi) ve yaralar hakkındadır.

Dördüncü kısım ilaçların ve gıdaların güçleri ve tıpta ihtiyaç duyulan her tür madde hakkındadır.

Beşinci kısım karma ilaçlar hakkındadır.

Altıncı kısım *tıp sanatı* hakkındadır.

Yedinci kısım *tıbbî eczacılık, ilaçlar, renkler, tatlar ve kokular* hakkındadır.

Sekizinci kısım *bedenler* hakkındadır.

Dokuzuncu kısım *kilolar ve boylar* hakkındadır.

Onuncu kısım *teşrîh ve organların faydaları* hakkındadır.

On birinci kısım *tıp sanatında tabii sebepler* hakkındadır.

On ikinci kısım *tıp sanatına giriş* hakkındadır. Bu iki maqâledir. Birincisinde tıpla ilgili isimler, ikincisinde ise tıbbın ilk adımları kaydedilmiştir.

Kitâb fi İstidrâk mâ Baqiye min Kutubi Câlînûs mim mâ lem Yezkurhu Huneyn welâ Câlînûs fi Fihristih (Câlînûs'un Ne Huneyn ne de Câlînûs'un Fihrist'i Tarafından Zikredilen Diğer Kitapları); bir maqâledir.

Kitâb fi enne't-Tîne'l-Muntaqale bihi fihî Menâfi' (Dönüştürülen Çamurda Faydalar Olduğuna Dair); bir maqâledir.

Fi enne'l-Hamiyyete el-Mufritate Tedurru bi'l-Ebdân (Aşırı Ateşin Bedene Zarar Verdiğine Dair); bir maqâledir.

Fi'l-Esbab el-Mmeyyile li-Qulubi'n-Nâs an Efâdili'l-Etibbâ ilâ Ehissâihim (İnsanların İyi Doktorlara Değil de Bayağlarına Meyletmelerinin Nedenlerine Dair).

Mâ Yuqaddem mine'l-Fewâkih we'l-Ağziyye we mâ Yuahhar (Öncelikli Meyveler ve Gıdalar ve Önemsizler).

Kitâb 'alâ Ahmed b. et-Tayyib fi mâ Redde bihî 'alâ Câlînûs fi Emri't-Ta'mi'l-Murr (Ahmed b. et-Tayyib'in Acı Tat Üzerine Câlînûs'a Reddiyesi).

er-Red ala'l-Misme'i'l-Mutekellim fi Reddih 'alâ Ashâbi'l-Heyûlâ (Kelamcı el-Misme'i'nin Heyûlâ (Asıl Maya) Ashâbına Yönelik Tenkidinin Tenkidi).

er-Redd Cerîri't-Tabîb fi mâ Hâlefe fih min Emri't-Tewsi's-Şâmî bi Aqibi'l-Bittîhi (Tabip Cerîr'in Karpuzun Ardından et-Tews eş-Şâmî -Şam Dutu- Hakkındaki Muhalefeti).

¹⁹⁰ Dodge'ye göre: “*Tıp Sanatını Kapsayan Derleme*”. Dâiretu'l-Me'ârif el-'Usmaniyye “*el-Hâwî fi't-Tıb*” adlı kitabı yirmi üç cilt halinde Haydarabat'ta 1955-1972 seneleri arasında neşretmiştir. Bkz. Muhammed Kâmil Huseyn, Muhammed Abdulhalim el-'Uqbî, *Tıbbu'r-Râzî: Dirâse we Tahlil li-Kitâbi'l Hâwî*, Daru's-Şurûq, Qâhire 1977.

*Kitâb fî Naqdi Kitâb Enâbû ila Furfûrüyûs fî Şerhi Mezahib Eristâtâlîs fî'l-İlmî'l-İlahî (Enâbû'nun Furfûrüyûs'a hitaben Aristo'nun İlâhî İlim Konusundaki Görüşlerini Şerhinin Tenkidi).*¹⁹¹

Fi'l-Halâi we'l-Melâi we huma'z-Zamân we'l-Mekân (Halâ' ve Melâ' ki O İki Zaman ve Mekândır).

es-Sağîr fî'l-İlmî'l-İlahî (İlm-i İlâhi Hakkında Küçük Kitap).

*el-Heyûla'l-Mutlaqa we'l-Cezwiyye (Mutlak ve Sınırlı Heyûla -Asıl Maya-).*¹⁹²

Kitâb ilâ Ebi'l-Qâsimi'l-Belhî fî'z-Ziyâde 'alâ Cewâbihi ve 'alâ Cewâb Haza'l-Cewâb (Ebû'l-Qâsim el-Belhî'nin Onun Cevabına İlavesi ve Bu Cevabın Cevabı).

Kitâb er-Red 'alâ Ebi'l-Qâsimi'l-Belhî fî Naqdihi el-Maqâle es-Sâniye fî'l-İlmî'l-İlahî (Ebû'l-Qâsim el-Belhî'nin İlm-i İlâhî Hakkında İkinci Maqâleyi Tenkidinin Reddi).

el-Cuderî we'l-Hasbe (Çiçek ve Kızamık Hastalığı).

el-Hasâ fî'l-Kulâ we'l-Mesâne (Böbrek ve Mesanedeki Taşlar).

Kitâb ilâ men la Yahduruh Tabîb (Doktor Bulamayanlara).

el-Edwiyetu'l-Mevcûde bi Kulli Mekân (Her Yerde Mevcut Olan İlaçlar).

*et-Tıbu'l-Mulûkî (Mulûkî –Hükümdar veya Saray- Tıbbı).*¹⁹³

et-Taqsîm we't-Teşcîr (Bölümlere Ayırma ve Ağaçlandırma).

İhtisâr Kitâbu'n-Nabdi'l-Kebîr li-Câlinûs (Câlinûs'un Büyük Nabız Kitabının Muhtasarı).

er-Red 'ala'l-Câhız fî Naqdi't-Tıb (Câhız'ın Tıbbı Tenkidine Reddiye).

Munâqadetu'l-Cahız fî Kitâbihi fî-Fadîleti'l-Kelâm (Câhız'ın Kelâmın Üstünlüğü Kitabının Çelişkileri).

el-Fâlic (Felçli).

Kitâb el-Laqqe (Yüz Felci).

Hey'eti'l-Kebid (Karaciğerin Şekli).

en-Niqris we 'Irqu'l-Medîni (Niqris -Gut-¹⁹⁴ ve Medîne Damarı).

Hey'etu'l Ayn (Gözün Şekli).

el-Unseyeyn (Spermium: İki Testis).

Hey'etu'l-Qalb (Qalbin Şekli).

Hey'etu's-Simâh (Kulağın Şekli).

Ewcâ'u'l-Mefâsil (Eklem Ağrıları); yirmi iki fasıldır.

Aqrâbâzîn.

¹⁹¹ Dodge'ye göre: “Furfûrüyûs'un Enâbû Kitabının Aristo'nun İlâhî İlim Konusundaki Görüşlerini Şerhinin Tenkidi.”

¹⁹² Dodge'ye göre: “Madde, Mutlak ve Bölünmüş.”

¹⁹³ Dodge'ye göre: “Kraliyet Tıbb veya Tıbbın Asil Kitabı.”

¹⁹⁴ *Niqris: Gut* [النقرس]: Kilo fazlalığı, aşırı yeme içmeden kaynaklandığı düşünülen ayak topuklarında ve eklemlerinde meydana gelen ve aşırı biçimde ağrı yapan şişlikler. *Gut*: Bazı eklemlerde ani ve şiddetli gelişen ağrı, hassasiyet, kızarıklık, şişme ve sıcaklık artışı nöbetlerine neden olan bir hastalıktır. Ayrıca mahir, ileri görüşlü, madaqqiq ve üstün zekâlı tabibe de “niqris” denir.

el-İntiqâd we't-Tahrîr 'ala'l-Mu'tezile (Mu'tezile Üzerine Tenkit ve Yazılar).

el-Hiyâru'l-Mur (Acı Salatalık).

Keyfiyyetu'l-İğtizâ (Beslenme Şekli).

İbdâlu'l-Edviye (İlaçları Değiştirme).

Hawâsu'l-Eşya (Eşyanın Özellikleri).

el-Heyûla'l-Kebîr (Büyük Heyûlâ –Asıl Maya-).

Sebeb Wuqûfi'l-Ard Wasata'l-Felek (Arzın, Feleğin Ortasında Duruşunun Sebebi).

Sebebu Taharruki'l-Felek 'alâ İstidâre (Feleğin Dairesel Döngüsünün Sebebi).

Kitâb fi Naqdi't-Tıbbî'r-Rûhânî 'alâ İbni't-Temmâr (İbn Temmâr'ın Rûhânî Tıbbının Tenkidi).

Fi Ennehu la Yumkin enYekûne'l-'Âlem lem Yezel 'alâ Misâli mâ Nuşâhiduh (Dünyanın Öteden Beri Bizim Gördüğümüz Gibi Olmasının İmkânsızlığı).

Kitâb fi Enne'l-Hareket Leyset Mer'iyyeh Bel Ma'lûme (Hareket Görülmez Ama Bilinir).

el-Cisme Yeteharreku min Zâtih we Enne'l-Harekete Mebdeu Tabî'atih (Cismin Kendi Özünden Hareket Ettiği ve Hareketin Onun Tabiatının Başlangıcı Olduğu).

Kitâb fi 'ş-Şukûki'l-leti 'alâ Buruqlus (Buruqlus'e Yönelik Kuşklar).

Taqşîmu'l-Emrâd we Esbâbuhâ we İlâcâtuhâ ale'ş-Şerh (Hastalıkların Çeşitleri, Sebepleri ve Tedavileri).

Tefsiru Kitâb Fulûtarhus fi Tefsir Kitâb Tîmâwus (Tîmâwus'un Kitabının Açıklaması Üzerine Fulûtarhus'un Kitabının Açıklaması).

Kitâb Naqdihi 'alâ Suheylî'l-Belhî fîmâ Nâqadehu bihi mine'l-Lezzeti (Suheyl el-Belhî'nin Lezzeti Tenkidinin Tenkidi).

Kitâb fi'l-İlleti'l-Letî lehâ Yahdusu'l-Werem mine'z-Zukâm fi Ruûs Ba'di'n-Nâs (Bazı İnsanların Başlarındaki Nezlenin Vereme Yol Açmasının Nedeni).¹⁹⁵

Kitâb fi't-Talattuf fi İysâli'l-'Alîl ilâ Ba'di Şehewâtih (Hastanın Bazı İsteklerini Yerine Getirmede Şefkat).

el-İllet fi Halqi's-Sibâ' ve'l-Hewâm (Yırtıcı Hayvanların ve Böceklerin Yaratılış Nedeni).

Kitâb Ali b. et-Temmâr fi Naqdihi 'alâ el-Misma'i fi'l-Heyûlâ (Ali b. et-Temmâr'ın, el-Misma'i'nin Heyûlâ Hakkındaki Kitabını Tenkidi).

en-Naqd 'ala'l-Keyyâl fi'l-İmâme (el-Keyyâl'in İmâmetle İlgili Görüşlerinin Tenkidi).

Naqdu Naqdi Kitâbi't-Tedbîr (Et-Tedbîr Kitabının Tenkidinin Tenkidi).

İhtisar Kitâb Hîleti'l-Bur'i li-Câlînûs (Câlînûs'un İyileşemenin Çareleri Kitabının Muhtasarı).

Telhîsuhu li-Kitâbi'l-İlel we'l-A'râd (İlletler ve A'râzlar Kitabının Muhtasarı).

Telhîsuhu li-Kitâbi'l-Mewâdi'l-Âlime (Ağrıyan Yerler Kitabının Muhtasarı).

¹⁹⁵ Dodge'ye göre: "Bazı İnsanların Başlarını Üşütmelerine Dair."

Kitâb Naqdu Naqdi'l-Belhî li'l-İlmi'l-İlahî (el-Belhî'nin İlm-i İlahî Tenkidinin Tenkidi).

Risâletuh fi Qutri'l-Murabba' (Dikdörtgenin Köşegeni Hakkındaki Risâlesi)

Kitâb fi Enne Cewâhire lâ Ecsâm (Cevherler Cisim Değildir).

Kitâb fi's-Sireti'l-Fâdile (Üstün Hayat Hikâyeleri).

Fi Wucûbi'l-Ed'ıye (Duaların Gerekliliği).

Kitâb fi'l-İşfâq 'alâ Ehli't-Tahsil mine'l-Mutekellimîn we'l-Mutefelsifîn (Kelamcılardan ve Felsefecilerden Tahsil Ehline Şefkat).

el-Hâsil fi'l-İlmi'l-İlâhî (İlm-i İlâhî Hakkında Sözü'nün Özü).¹⁹⁶

Risâletuh fi'l-İlmi'l-İlâhî (İlm-i İlâhî Hakkındaki Risâlesi); ince bir kitaptır.

Def'u Medârri'l-Ağziyye (Gıdaların Zararlarını Bertaraf Etmek).

Kitâb 'alâ Suheylî'l-Belhî fi Tesbîti'l-Me'âd (Suheyl el-Belhî'ye Karşı Dirilişin İspatı).

Fi İllet Cezbi Haceri'l-Mağnâtîs (Taşın Mıknatısı Çekmesinin Nedeni).

Kitâb fi Enne'n-Nefse Leyset bi Cism (Nefsin Cisim Olmadığı Hakkında).

en-Nefs (Nefis Hakkında); büyük bir kitaptır.

Fi'n-Nefs (Nefis Hakkında); küçük bir kitaptır.

Mizânu'l-'Aql (Aqlın Ölçüsü).

Fi'ş-Şukr (Diyabet: Şeker Hastalığı): iki maqâledir.

el-Qawlunc (Sırt Ağrısı);¹⁹⁷ bir maqâledir.

es-Sekencebîn;¹⁹⁸ bir maqâledir.

Tefsiru Tefsiri Kitâb Câlînûs li Fusuli Buqrat (Câlînûs'un Hipokrat'ın Kategorilerini –Aforizmalarını- Tefsirinin Tefsiri).

el-Fusûl (Kategoriler –Aforizmalar-): buna “el-Murşid” adı da verilmiştir.¹⁹⁹

el-Ubne we İlâcuhâ (Kekemelik²⁰⁰ ve Tedavisi).

Naqdu Kitâbi'l-Wucûd li Mansûr b. Talha (Mansûr b. Talha'nın Wucûd Kitabının Tenkidi).

Fi mâ Yureddu bihi İzhâru mâ Yudde'â min 'Uyûbi'l-Enbiyâ (Peygamberlerin Ayıpları Olarak İddia Edilenlerin Reddi Hakkında).

Kitâb fi Enne li'l-'Âlem Halîqen Hakîmen (Evreni Bilge Bir Yaratıcısı Vardır).

Fi Asâri'l-İmâmi'l-Fâdili'l-Ma'sûm (Üstün Masum İmamın İzleri).

Fi'l-Ewhâm we'l-Harekât we'l-'İşk (Kuruntular, Hareketler ve Aşk).

¹⁹⁶ Dodge'ye göre: “İlâhi İlmin Avantajları.”

¹⁹⁷ Dodge'ye göre: “Kolik: İçi boş olan organların spazmı (şiddetli kasılmalar) neticesinde ortaya çıkan dayanılmaz bir ağrı biçimi. Kalınbağırsakta, genellikle, karın boşluğunda aralıklı duyulan güçlü sancı. Böbrek, safra, mide, ince ve kalın bağırsak kolığı gibi birkaç çeşidi vardır.

¹⁹⁸ *Sekencebin* [السكنجيين]: (Bal-sirke karışımı, ekşi-tatlı karışımı) Bir çeşit tıbbî macundur. Vücuttaki mecraları açtığı, safrayı giderdiği, ateşi düşürdüğü, öksürüğü kestiği ve dalağı tedavi ettiği tespit edilmiştir.

¹⁹⁹ Bu kitabı, E. Zekî İskender, el-Mahtutâtu'l-Arabiyye Enstitüsü Dergisinde (7/1: 1961) neşretmiştir.

²⁰⁰ Dodge'ye göre: “Kız.”

Kitâb fi İstifrağî'l-Mahmumîn Qable'n-Nudci (Ateşli Hastalığa Yakalanı Zamanı Geçmeden Kusturmak).

el-İmâm ve'l-Me'mûmu'l-Muhiqqîn (Gerçek İmam ve Cemaat).

Hawâsu't-Telâmîz (Öğrencilerin Özellikleri).

Şûrûtu'n-Nazar (Bakma –veya İnceleme-nin Şartları).

el-Ârâ'u't-Tabî'iyye (Tabiatla İlgili Görüşler).

Tertîbu Ekli'l-Fewâkih (Meyveleri Yeme Düzeni).

Hatau Garadi't-Tabîb (Tabibin Amacındaki Yanılgı).

Mâ Ya'rid fi Sinâ'ati't-Tıbb (Tıp Sanatında Karşılaşılabilecek Durumlar).²⁰¹

es-Sîretu'l-Fâdile (Üstün Hayat Hikâyeleri); bu kitap listede mükerrerdir; daha önce zikredilmişti.

Eş'ârûhu fi'l-İlmi'l-İlâhî (İlm-i İlâhî Hakkındaki Şiirleri).

Naqlu Kitâb "el-Âs li-Câbir" ilâ-ş-Şi'r (Câbir'in el-Âs Kitabının Şiire Dönüştürülmesi).

Qaside fi'l-Mantiqîyyât (Mantıkla İlgili Eserler).

Qaside fi'l-İzati'l-Yûnâniyye (Yunanca Öğüt Hakkında Bir Kaside).

er-Râzî'nin "Risâle" Olarak Adlandırdıkları

Fi't-Te'arrî we't-Tedessur (Çıplaklık ve Örtünme).

Fi't-Terkîb (Terkîb Hakkında Bir Risâle).

Fi'l-Cebr we Keyfe Yusâqu İleyhi we 'Alâmetu'l-Haqqi fihî (Cebr: Nasıl Ona Sevq Olunur ve Onda Hakkın Alameti).

Fîmâ lâ Yulsequ mimmâ Yuqte'u mine'l-Beden we in Sağure we mâ Yulsequ mine'l-Cirâhâti we in Kebure (Vücutun, Koptuğunda, Küçük de Olsa, Kaynamayan Şeyleri ile Büyük de Olsa Kaynayan Yaraları).

Fi Tebrîdi'il-Mâi 'alâ's-Selc we Tebrîdi'l-Mâi Yeqau's-Selcu fihî (Karın Üzerine Konan Suyun Soğuması ve İçine Kar Konan Suyun Soğuması).

Fi'l-Mantîq (Mantık Hakkında Bir Risâle).

Fi Ta'tîşi's-Semek we'l-İlletu fih (Balığın Susaması ve Sebebi).

Keyfiyyetu'n-Nahr (Kesimin Yapılışı).

İlletu'l-Leti lâ Yüced lehâ Şarabun Yef'alu fi'le's-Şerâb es-Sahîh bi'l-Beden (Vücuda Gerçek İçeceğin Yaptığını Yapacak Başka Bir İçeceğin Bulunamamasının Sebebi).

Fi Gurubi's-Şems we'l-Kewakib we enne Zâlike Leyse min Ecli Hareketi'l-Ardi Bel Hareketi'l-Felek (Güneş ve Gezegenlerin Batmaları, Bunun Arzın Hareketinden Değil, Feleğin Hareketinden Kaynaklandığı).

Ennehû lâ Yutesawwer limen lâ Riyâdete lehû bi'l-Burhân Enne'l-Arde Kuriyyetun we Enne'n-Nâse Hawlehâ (Burhânı Kullanma Alışkanlığı Olmayan Arzın Küresel ve İnsanların da Onun Etrafında Olduğunu Düşünemez).

²⁰¹ Dodge'ye göre: "İlahi İlme Dair Tavsiyeler." Usaybi'a'dan.

Feshi Zanni men Tewehheme Enne'l-Kewâkibe Leyset fi Nihâyeti'l-İstidâreti (Gezegenlerin Son Derece Dairesel Olmadığını Zannenin Kuruntusunu Çözme).

el-Bahs 'ani'l-Ardi't-Tabî'yye Hiye't-Tînu emi'l-Hacer? (Tabii Arzın Çamur mu Yoksa Taş mı Olduğu Hakkında Araştırma).

*Tesbitu'l-İstihâle*²⁰² (İstihalenin İspatı).

'Ateş we'z-Diyâdi'l-Harâre li-Zâlik (Susuzluk ve Bunun İçin Hararetin Artması).

el-'Adet we Ennehâ Tehûlu Tabî'aten (Adet ve Onun Doğal Olarak Değiştirilmesi).

el-'İlletu'l-Letî min Eclihâ Tedîqu en-Newâziru fi'n-Nûr we Tettesi'u fi'z-Zulmet (Işıktaki Bakanın Gözbebeklerinin Daralması ve Karanlıkta Bakanın Gözbebeklerinin Genişlemesinin Sebebi).

el-'İlletu'l-Letî lehâ Ze'ame Ba'du'l-Cuhhâl Enne's-Selce Yu'attış (Bazı Cahillerin Kar Susatır Şeklindeki Kanılarının Sebebi).

Et'imeti'l-Merdâ (Hastaların Yiyecekleri).

Mâ İstedrekehû mine'l-Fasl fi'l-Kelâm fi'l-Qâilîne bi-Hudûsi'l-Ecsâm 'ala'l-Qâilîne bi-Qıdemihâ (Cisimlerin Yaratılmış Olduğu Görüşünde Olanlar ile Onların Qadîm Oldukları Görüşünde Olanlar Hakkındaki Son Söze İlave).

Fi'l-İleli'l-Yesîre Ba'duhâ A'seru Ta'arrufen we 'Acilen mine'l-Galîza (Bazı Basit Hastalıklar Zor Bilinir ve Galîhadan Daha Acildir).

'İlelu'l-Müşkile (Zor Hastalıklar).

Fi'l-'İlletu'l-Letî Tereke lehâ Ba'du'n-Nâs we 'Awâmuhumu't-Tabîbe we in Kâne Hâziqan (Bazı İnsanların ve Awâmın, Kendileri İçin, Uzman da Olsalar, Doktorlara Gitmediği Hastalık).

Enne't-Tabîbe'l-Hâziqa Leyse Huwe Men Qadere 'alâ İbrâi Cemî'i'l-'İleli we Enne Zâlike Leyse fi'l-Wus'î (Uzman Doktor Tüm Hastalıkları İyileştiren Kişi Değildir ve Bu Mümkün de Değildir).

el-'İlelu'l-Qâtile li 'İzamihâ we'l-Qâtile li Zuhûrihâ Bağteten (Büyük Olduğu İçin Öldüren Hastalıklar ve Aniden Ortaya Çıktığı İçin Öldüren Hastalıklar).

Fî Enne's-Sânî'a el-Mustağriq bi-Sinâ'atih Ma'dûmun fî Culli's-Sinâ'ât illâ fi't-Tıb Hâssaten we'l-'İlletu'l-Letî min Eclihâ Zahera Zâlike fî Sinâ'ati't-Tıb (Kendisini Sanatına Veren çoğu Sanatkâr diğer sanatların çoğunda güdük kalır. Sadece Tıptaki sanat Hariç; Bunun Tıp Sanatında Bariz Olmasının Nedeni).

el-Muşeccer fi't-Tıb 'alâ Tarîqi Kunnâş (Temel İlkeler Tarzında Müşeccer Tıp Kitabı).

e'l-'İlletu'l-Letî min Eclihâ Sâra Yencehu Cuhhâlu'l-Etibbâi we'l-'Awâmmi we'n-Nisâi fi'l-Mudun fi 'İlâci Ba'di'l-Emrâd Ekser mine'l-'Ulemâ we 'Uzru't-Tabîb fî Zâlik (Deneyimsiz Doktorların, Sıradan İnsanlar ve Şehirlerde Kadınların Bazı Hastalıkları Tedavide Bilginlerden Daha Başarılı Olmalarının Nedenleri ve Bu Konuda Tabibin Mazereti).

²⁰² *İstihâle* [الاستحالة]: İmkânsızlık, bir hâlden başka bir hâle geçiş, biyolojide başkalaşma, jeolojide başkalaşım.

Mihnetu't-Tabîb we Keyfe Yenbeği en Yekûne Hâluhu fî Nefsih we Bedenih we Şurbih (Doktorun Sınavı: Ruh ve Beden Olarak Nasıl Olması ve Ne İçmesi Gerekir?).

*Miqdâri mâ Yumkinu en Yustedreke fî Ahkâmî'n-Nucûm 'alâ Re'si'l-Felâsife et-Tabî'ıyyîn we men lem Yequl minhum Enne'l-Kewâkibe Ahyâun (Tabiatçı Felsefecilerin Astrolojik Tespitleri ve Arasında Yıldızların Yaşadığını Reddedenlerin Görüşleri Ne kadar Düzeltilbilir) bir magaledir.*²⁰³

er-Râzî'nin Fihrist'inde yer alan bilgiler burada bitti.²⁰⁴

Ebû Sa'îd Sinân b. Sâbit b. Qurra el-Harrânî

Daha önce babasının nesebini vermiştik.²⁰⁵ Kendisi öncü bir tabipti. Qâhir, onu İslam'a sevketti. O ise, kaçtı. Sonra Müslüman olduysa da Qâhir'den korktu. Horâsân'a gitti. Sonra geri döndü. Bağdat'ta Zi'l-Hicce ayının başında üç yüz otuz bir (331) senesinde Müslüman olduğu halde vefat etti.²⁰⁶

Onun kitapları vardır.²⁰⁷

Ebû'l-Hasan [Sâbit] b. Sinân b. Sâbit b. Qurra

Mahir bir tabip idi.²⁰⁸ [Zi'l-Qa'de ayının on birinde üç yüz altmış beş (365) senesinde]²⁰⁹ vefat etmiştir.

Kitapları vardır. Onlardan biri:

et-Tarih (Tarih Kitabı): İki yüz doksan beş (295) senesinden başlar, vefat ettiği yıla kadar devam eder.²¹⁰

²⁰³ Asıl Nüshanın burasında sekiz satırlık bir boşluk vardır.

²⁰⁴ İbn Enceb, *ed-Durru's-Semîn*, s. 102-106 (en-Nedîm'den). Mehdi Muhaqqiq de onu Farsça tercümesi ile birlikte Tahran'da (Şemsî 1352 senesinde) neşretmiştir. Bkz. F. Sezgin, *GAS*, III, 274-294; VI, 187-189; Ramadân Şeşen, *Fihristu Mahtûâtî't-Tıbbî'l-İslâmî*, s. 110-119; Muhammed İsa Sâlihîyye, *el-Mu'cem es-Şâmil li't-Turâsi'l-'Arabî'l-Matbû'*, III, 9-16.

²⁰⁵ Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, s. 277.

²⁰⁶ Onun biyografisi için bkz. Sâ'id el-Endülüsî, *et-Ta'rîf bi-Tabaqâti'l-Umem*, s. 194; Yâqût el-Hamewî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, XI, 262 (en-Nedîm'den); el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 190-195; İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, I, 220-221 (en-Nedîm'den); İbnu'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Duwel*, s. 162; İbn Fadlullâh el-'Umerî, *Mesâliku'l-Ebsâr*, IX, 311-312.

²⁰⁷ Yâqût el-Hamewî, bu müellife ait kitapların adlarını zikretmiş (*Mu'cemu'l-Udebâ*, XI, 262-263) ama naqlin kaynağını belirtmemiştir. Bununla beraber onları en-Nedîm'den aldığını ima etmiştir. el-Qıftî (*Târîhu'l-Hukemâ*, s. 195) ve İbn Ebû Usaybi'a da (*'Uyûnu'l-Enbâ*, I, 224) böyle yapmıştır. Bu ikisi bu bilgileri Ebû 'Alî el-Muhassen b. İbrahim b. Hilâl es-Sâbiî'nin hattından naql ettiklerini de belirtmişlerdir. Bunların arasında *et-Tâcî fî Ahbâri Âl-i Buweyh we Mefâhiri'd-Deylem we Ensâbihim* adlı kitap da yer almaktadır. Bu kitabı en-Nedîm daha önce [*el-Fihrist (Eymen)*, I, 415] Ebû İshâq İbrâhîm b. Hilâl es-Sâbiî'ye nispet etmiştir. Ayrıca bkz. F. Sezgin, *GAS*, V, 291; VII, 331.

²⁰⁸ Sâbit b. Sinân, Bağdat'ta Bimâristân'ın (Hastane) yönetimini üstlenmişti. Onu bu göre 313/925 senesinde Wezîr Ebu'l-Qâsim Abdullah b. Muhammed b. Ubeydullah el-Hâqânî getirmiştir. Bu Bimâristânı, İbnu'l-Furât, Mufaddal'ın desteğiyle kurmuştur. Onun biyografisi için bkz. İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etibâ we'l-Hukemâ*, s. 80-81; Sâ'id el-Endülüsî, *et-Ta'rîf bi-Tabaqâti'l-Umem*, s. 194; Yâqût el-Hamewî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VII, 142-145; el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 109-111; İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, I, 224-226; İbnu'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Duwel*, s. 162; es-Safedî, *el-Wâfi bi'l-Wefeyât*, X, 463-464.

²⁰⁹ Asıl Nüshada bu kısım boş bırakılmıştır. Bu bilgiler Asıl Nüshanın hattından başka bir yazı ile F1 Nüshasında kaydedilen ilaveden alındı.

Ebû'l-Hasan el-Harrânî

Adı, Sâbit b. İbrahim b. Zehrûn²¹¹dur. Mahir ve isabetli bir tabip idi. İyilik yapacağı kişiye üzüldü ve tasarruflu davranırdı.²¹²

Kitapları vardır. Yahyâ b. Serabyûn'un²¹³ Kunnâş'ından bazı maqâleleri düzeltmiştir (yeniden düzenlemiştir). Benî Fîleğriyûs'a ait olanları aktarmıştır. Kitaplarından biri şudur: *Cewâbâtü Mesâil Suile 'Anhâ (Kendisine Sorulan Kimi Sorulara Cevaplar)*.

Hintlilerin²¹⁴ Tıpla İlgili Kitaplarının İsimleri (Arap Dilinde Mevcut Olanlar)

Kitâb Sesred (Sersed'in²¹⁵ Kitabı): On maqâledir. Yahyâ b. Hâlid, Hastanedeki Meneke el-Hindî için tefsir etmesini istemiştir. Bu da el-Kunnâş'ın tarzında bir kitaptır.

Kitâb Seyrek: (Caraka'nın²¹⁶ Kitabı): Abdullah b. Ali, onu Farsça'dan Arapça'ya tefsir (tercüme) etmiştir. Zira daha önceleri Hintçe'den Farsça'ya aktarılmıştır.

Kitâb İstânkeri'l-Câmi' (İstânker eCâmi'nin Kitabı): İbn Duhn'un tefsiridir (açıklamasıdır).

Kitâb Sindustâq: (Sindişar veya Sidhisana): Manası, başarının (kurtuluşun) en değerlisidir. Bîmâristân (Hastane) sahibi İbn Duhn'un tefsiridir (açıklamasıdır).

Muhtasar li'l-Hind fi'l-'Aqâqîr (Muhtasar Hindistan İlaçları).

'İlâcât el-Hebâlâ li'l-Hind (Hindistan Hamilelik İlaçları -Hintlilerce Hamilelerin Tedavisi-).

Kitâb Tûqiştel (Hindistanlı Tûqiştel Kitabı): Bunda yüz hastalık yüz de ilaç vardır.

Kitâb Duweynî'l-Hindiyye fi 'İlâcâti'n-Nisâ (Duweynî el-Hindiyye Kadın İlaçları Hakkında).

Kitâbu'ş-Şukr li'l-Hind (Hintlilere Göre Diyabet -Şeker Hastalığı-).

Esmâu 'Aqâqîri'l-Hind (Hint İlaçlarının İsimleri): Bunu Meneke, İshâq b. Suleymân için tefsir etmiştir (açıklamıştır).

²¹⁰ İbn Ebû Usaybi'a, onun "et-Târih" adlı kitabını görmüştür. Onun hakkında: "Burada Zamanında meydana gelen vaqi'a ve hadisleri zikretmiştir. Bu da el-Muqteditir Billah zamanından et-Tâ'i' Lillâh zamanına kadardır. Yine burada kendisi ve babasının, er-Râdî Billâh'ın hizmetinde olduğunu, el-Muktefi Billâh ve el-Mutî' Lillâh'a da hizmet ettiğini kaydetmiştir. Bu zaman dilimi ise, iki yüz doksan küsur senesinde vefat ettiği üç yüz altmış üç senesinin bazı aylarına kadardır. Kız kardeşinin oğlu Hilâl b. el-Muhassin onun kitabına bir "zeyl" yazmıştır. İbnu'l-İbrî der ki: "Eğer bu iki kişi olmasaydı, tarihte bu iki zaman aralığında çok şey meçhul kalırdı." en-Nedîm, bu kitabın müellifinin hattından 299 senesinin Hawâdisi kapsamında, el-Hallâc'ın biyografisini naqlenmiştir.

²¹¹ Asıl Nüşhada [Hârûn] şeklindedir.

²¹² Bağdat'ta 369/979 senesinde vefat etmiştir. Ebû İshâq İbrahim b. Hilâl es-Sâbi el-Kâbin'in amcasıydı. Yâqût el-Hamewî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VII, 142-145; el-Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 111-115; İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, I, 227-230; İbnu'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Duwel*, s. 167, 173-174; İbn Fadlullah el-'Umerî, *Mesâliku'l-Ebsâr*, IX, 312-316; es-Safedî, *el-Wâfi bi'l-Wefeyât*, X, 465.

²¹³ Tüm Nüşhalarda bu kelime [یحی بن سرافيون] şeklinde yazılmıştır. Müellifin daha önce verdiği bilgilerden ve İbn Ebû 'Usaybi'a'ya dayanılarak doğrusu yazıldı.

²¹⁴ Asıl Nüşhanın burasında sayfanın baş tarafında yedi satırlık bir boşluk yer almıştır.

²¹⁵ Dodge'ye göre: "*Susruta'nın Kitabı*." Bu kişi ilk estetik cerrahıdır, Hintlidir.

²¹⁶ Bu zat, Hintli bir tabiptir.

Bâbi'l-Hindî fî Ecnâsi'l-Hayyât we Sumûmihâ (Bâbi el-Hindî Yılanlar ve Zehirleri Hakkında).

*et-Tewehhum fî'l-Emrâd we'l-İlel (Hastalıklar ve Onulmaz İletler Hakkında Yanılgıya Kapılma): Tûqiştel el-Hindî'nindir.*²¹⁷

Perslerin Tıpla İlgili Kitaplarının İsimleri²¹⁸

Acem Krallarının hâkim olduğu dönemlerde Tıp Konusunda meşhur olup telif ettikleri kitapları bize ulaşıp Arapçaya aktarılmış Olanlar:

Teyâdûrus

Kendisi Nasrânî (Hıristiyan) idi. Sâbûr Zû'l-Ektâf,²¹⁹ kendi ülkesinde onun için kiliseler yaptırdı. Onun için bu binaları yapanın Behrâm Cûr (Gûr) olduğu da söylenir.

Onun Arapçaya aktarılan eserleri: *Kitâb Kunnâş Teyâdûrus* (Teyâdûrus Temel İlkeler).²²⁰

Teyâzuq (Tayaduq)

Haccâc b. Yûsuf'un tabibidir. Mâlik'e yetişmiştir.²²¹

²¹⁷ Krş. İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, II, 32-34.

²¹⁸ Asıl Nüşhanın burasında sayfanın baş tarafında yedi satırlık bir boşluk yer almıştır.

²¹⁹ *Sâbûr Zû'l-Ektâf* [سَابُور ذُو الْاِكْتَاْف]: Hüzmüz'un oğludur. Fars hükümdarlarından biridir. Pers imparatorlarının beşinci tabakasından olan Sâsânîlerin 9. Kralıdır. Daha beşikteyken kral ilan edilmiştir. 72 sene iktidarda kalmıştır. Çocukluğunda ülkesini yağmalayan Araplarla gençliğinde ve hükümdarlığı boyunca acımasızca savaştı ve onları perişan etti. Bizans hükümdarları üzerinde de etkiliydi. Bkz. Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Zeki Kadiri Ugan- Ahmet Temir, 3. Basım, MEB Yay. İstanbul 1991, III, 989-1000.

²²⁰ Bu kişi, Haccâc b. Yûsuf es-Saqaffî'nin tabibi idi. Bkz. İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, I, 308; *el-Fihrist (Eymen)*, II, 140.

²²¹ [تَيَاذُوق] *Tayaduq*: Bu zat, hicrî 90/709 senesi dolaylarında doksan yaşlarında Wâsit'ta vefat etmiştir. Onun bazı kitapları: *Kunnâşun Kebîr (Büyük Temel İlkeler)*; bunu oğlu için telif etmiştir. *İbdâl el-Edwiye we Keyfiyetu Daqqihâ we İyqâ'ihâ we İzâbetihâ (İlaçların Değiştirilmesi Nasıl İnceltilecekleri, Uygulanacakları ve Eritilecekleri)*, *Qasîdetun fî Hifzi's-Sihhati (Sağlığı Koruma Hakkında Bir Qaside)*, *el-Fusûl fî't-Tıb (Tıpla İlgili Kategoriler)*, biraz da *Tefsîru Esmâi'l-Edwiye (İlaçların İsimlerinin Açıklanması)*. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yâqût el-Hamewî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VII, 142-145; el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 105; İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, I, 221-123; İbnu'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Duwel*, s. 113; İbn Fadlullah el-'Umerî, *Mesâliku'l-Ebsâr*, IX, 243-246; es-Safedî, *el-Wâfi bi'l-Wefeyât*, X, 499-504; F. Sezgin, GAS, III, 207-208; IV, 112-116; V, 71-73.